

# KUL TÚRA SLOVA

*Časopis  
pre jazykovú  
kultúru  
a terminológiu*

*Orgán  
jazykovedného ústavu  
Eudovíta Štúra  
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajžíková, Valéria Be-  
táková, Gejza Horák, Ján Ho-  
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,  
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-  
štantín Palkovič, Jozef Ružička,  
Ján Sabol, Elena Smiešková,  
Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 9 — ČÍSLO 2

OBSAH

|                                                                                                 |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| BAGIN, A.: Laco Novomeský .                                                                     | 33 |
| NOVOMESKÝ, L.: K problémom<br>vývoja spisovnej slovenčiny                                       | 35 |
| SABOL, J.: Zamyslenie nad<br>vzťahom výrazu a významu<br>v poézii Laca Novomeského              | 38 |
| MISTRÍK, J.: Hodnota slova<br>v situácii . . . . .                                              | 43 |
| KRÁĽ, Ā.: Spoluhlásky t, d, n,<br>l — t, d, ň, l v domácich<br>slovách . . . . .                | 46 |
| UHLÁR, V.: Šipä -- šípíe, kvie-<br>ta — kvietie a chotárne náz-<br>vy Dúbä, Tršta a Dúba, Zúbra | 51 |

## Rozličnosti

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| Makarios — Makaria, alebo<br>Makariosa? J. Jacko . . . | 56 |
| Koper, Kopra. K. Palkovič                              | 58 |

## Správy a posudky

|                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------|----|
| Beseda v redakcii týždenníka<br>Železničiar. I. Masár . . . | 59 |
| Ďalšia vzácna kniha A. Jurov-<br>ského. J. Oravec . . . .   | 61 |

## Spytovali ste sa

|                                                            |    |
|------------------------------------------------------------|----|
| Spartan, spartan — spartský,<br>spartanský. J. Ružička . . | 64 |
| Odkalená voda, nie odsadená<br>voda. M. Považaj . . . .    | 64 |

## Laco Novomeský\*

Laco Novomeský sa zapísal do novodobých dejín slovenského národa ako politik, publicista a básnik. Vo všetkých troch oblastiach aktivity venoval trvalú pozornosť otázkam poznania, úrovne a rozvoja slovenského jazyka.

V publicistických príspevkoch už v tridsiatych rokoch dospel k presvedčeniu o intimnej zrástnosti jazyka s národným bytím. V tomto duchu videl v reči súčasne „obranný štít národa“ i „miesto zraniteľnosti“, ak sa národu jeho jazyk upiera alebo ak sa nevyvíja prirodzeným spôsobom. Hodnotiac vývoj v rokoch pred prevratom i spoločenský kvas v období prvej republiky, upozorňoval na to, ako sa do jazyka premietala politická orientácia používateľov: Vajanského rusofilstvo,

---

\* Redakcia Kultúry slova sa rozhodla pripomenúť svojim čitateľom sedemdesiatku národného umelca Laca Novomeského (27. 12. 1904) tromi príspevkami, v ktorých sa ukazuje jeho prínos k rozvoju slovenského jazyka — umeleckého i publicistického. Je medzi nimi aj jubilantova stať *K problémom vývoja spisovnej slovenčiny*, ktorá pôvodne vyšla v Slove a slovesnosti, 1, 1935—1936, s. 171—172. Článok bol súčasťou diskusie o aktuálnych problémoch spisovnej slovenčiny, do ktorej okrem L. Novomeského prispeli L. Novák a A. Štefánek.

Pri tejto príležitosti pripomíname čitateľom, že v našom časopise sme už venovali pozornosť publicistickému dielu L. Novomeského (pozri HORÁK, G.: Štyri zväzky publicistiky L. Novomeského. KS, 5, 1971, s. 137—142) a uviedli sme aj niektoré jeho názory na otázky kultúry reči (tamže, s. 228—230). Novomeského vzťahom k slovenčine sa zaoberá osobitná štúdia (HORÁK, G.: Ladislav Novomeský o slovenčine. SR, 36, 1971, s. 215—228).

Redakcia

bohemizovanie hlasistov, poprevratový čechoslovakizmus i konzervatívny purizmus. Bystro rozpoznal prípady sociálnej diferenciácie jazyka, ktorá sa prejavovala v snobskom používaní cudzích slov v reči malomeštiaka. Spájala sa tu s márnou túžbou prekonať vlastnú prízemnosť a dodávať si punc „svetovosti“. Novomeský odsúdil situáciu, v ktorej „možno písať i hovoriť podľa politického presvedčenia“ (Manifesty a protesty, s. 293), čoho bol svedkom napríklad v matičnej diskusii o Vážneho Pravidlách slovenského pravopisu roku 1932. Oproti takýmto pokusom staval „vedeckú mieru slovenskej reči“, ktorá jediná má byť v budúcej spoločnosti východiskom pri normovaní spisovného jazyka i jeho používaní. V tom čase mohol sledovať ešte len prvé kroky tohto úsilia, ktoré sa naplno rozvinulo až v dnešnej socialistickej spoločnosti. Roku 1935 o tom v diskusnom príspevku pre časopis Slovo a slovesnosť napísal: „...vytvára sa čoraz zrejmejšie tretie stanovisko, ktoré má politický záujem, aby rozhodovanie o vývoji slovenskej reči bolo vedecké a len vedecké. Táto tendencia nemá svoju vypracovanú lingvistickú koncepciu, vzniká ešte len z pochyb a poznania falošnosti a neplodnosti doktrín...“ (Manifesty a protesty, s. 219).

Toto stanovisko v rokoch po druhej svetovej vojne uvádzal do spoločenskej praxe ako politický dejateľ. Za jeho priamej podpory sa práve v tomto období začalo pracovať na celom rade dlhodobých projektov jazykovedného výskumu.

Laco Novomeský je jedným z tvorcov moderného slovenského publicistického štýlu. V publicistickom prejave siaha po nových výrazových prostriedkoch; opúšťa tradičnú írečitosť a spracúva podnety, ktoré mu poskytuje sovietska a najmä česká pokroková publicistika (takmer desaťročie bol pracovne zviazaný s prostredím Fučíkovej Tvorby). Znakmi jeho publicistickej práce sú konkrétnosť, presvedčivosť a adresnosť. Konkrétnosť znamená pre Novomeského dôsledný príklon k faktom a ich serióznou a všestrannú interpretáciu. Presvedčivosť sa mu stotožňuje s požiadavkou zaujať vždy angažovaný postoj „za a proti“ a odráža sa v štýle v podobe širokej škály expresívnych prostriedkov, vyslovujúcich často polemický postoj. Napokon adresnosť Novomeského publicistiky možno vidieť v tom, že autor pri výbere jazykových prostriedkov vždy rešpektoval úroveň predpokladaného čitateľa. V jeho štýle cítiť osobnosť pisateľa, ale je v ňom prítomné aj hľadisko príjemcu.

Novomeský vedel narábať s jazykom plasticky a funkčne. Keď potrebuje v príspevku Jar v Pešti 1919 vyjadriť dramatizmus revolučných udalostí Maďarskej republiky rád, použije súbor krátkych úderných viet. Keď chce v reportážach z Prahy nezamestnaných a krízy charakterizovať postavy a prostredie, neváha použiť argot. V príspevkoch zo začiatkov tzv. slovenského štátu, keď sa už nemohol vysloviť naplno,

účinne uplatňuje mnohovýznamovosť jazykových prostriedkov. Publicistický štýl obohacuje prvkami umeleckého štýlu — dialógom, montážou, umeleckým opisom, portrétmi postáv, a to najmä v žánroch, ktoré stoja na pomedzí umenia a publicistiky — v reportážach a fejtónoch.

To isté novátorstvo charakterizuje Novomeského poéziu. Jeho básnická tvorba by si z tohto hľadiska zaslúžila osobitnú pozornosť. Tu pripomeňme aspoň verše o úlohách poézie z Vily Terezy o tom, „že treba vidieť za a *do* a *nad*, / zavidiť, dovidieť, / preniknúť prepohľadom diktatúru chvíle“ (podč. A. B.) a všimnime si jemnú prácu s predlohou a predponou, zdanlivo nevýznamnými jazykovými prostriedkami, ktorá vyúsťuje do precíznej gnómickej formulácie. Alebo sa pristavme pri verši „dni dielných v dielňach, pravidelných nedieľ“ z básne Analýza, venovanej Slovenskému národnému povstaniu, kde až filologicky obnažuje koreň slova. Podobných prípadov možno nájsť najmä v jeho povojnovej poézii nepreberné množstvo.

Novomeského poézie i publicistika dokazuje, že autor virtuózne ovládal jazyk a uvedomele s ním narábal. Aj tým je jeho dielo trvale aktuálne.

ALBÍN BAGIN

## *K problémom vývoja spisovnej slovenčiny*

*Všetky politické vplyvy a spoločenské úsilia, ktoré sa križovali v osudoch slovenského národa, zanechávali v slovenskej spisovnej reči od jej vzniku svoje stopy. Reči slobodných európskych národov vyvíjali sa v podmienkach rozrastu civilizácie a všeobecného kultúrneho rozmachu; no v tomto rozhodujúcom storočí boli pre slovenčinu významné najmä tie politické podnety, ktoré sa tak či onak pokúšali umiestniť slovenský národ v historickom dianí týchto čias. Slovenčina bola i slabým miestom zraniteľnosti, ale i obranným štítom národa. Pokúšali sa vniesť do nej isté tendencie tí, ktorí sa usilovali o asimilovanie slovenského národa v rámci Uhorska, ale ňou sa bránili zo tri slovenské generácie proti týmto snahám. Popri tom všetky orientácie, hľadajúce kdekolvek politickú záštitu slovenského národa, mali v literárnej slovenčine značný ohlas. Nech už to bolo rusofilstvo Vajanského alebo česká orientácia hlasistov, všetky tieto národno-politické prúdy často zanechávali v literárnej reči veľmi hlboké šľaky.*

Prerát spôsobil veľké politické zmeny, avšak nestalo sa to, čo by sa na prvý pohľad dalo očakávať z nového umiestnenia slovenského národa v histórii; podmienky slovenčiny neboli oslobodené spod takýchto „politických“ vplyvov. Bola to v prvom rade fikcia československej národnej jednoty, ktorá hlboko zasiahla do osudov slovenčiny, vystriedajúc pri tom celú škálu koncepcií od asimilačnej tendencie až po skomnejšie snahy o priblíženie oboch rečí. A bol to slovenský poprerátový nacionálny pohyb, ktorý konzervoval slovenskú reč, často bez oľadu na vedeckú mieru, len z odporu k podobnosti češtiny, s ktorou ju chceli zjednotiť — alebo ku ktorej ju chceli priblížiť — jednotace snahy československé. Opisujeme tu snahy vo vrcholkoch a nemáme na mysli prirodzené české vplyvy na slovenskú reč, dokonca i literárnu, ktoré boli a sú dané prednosťami českej reči za stavu súžitia oboch národov. Prítomnosť českých úradníkov na Slovensku, pôsobnosť českých profesorov na školách, vojenská služba slovenských mládežcov v českých kasárňach atď., ale i úzky vzťah nášho kultúrneho života s kultúrou českou a potom sledovanie svetových kultúrnych náh cez českú reprodukciu znamenajú, pravda, podstatný prínos do slovenskej reči, a to tým viac a tým skôr, že slovenčina nemá vôbec — alebo len skromnú, nevžitú — úradnú, súdnu, vojenskú, obchodnú a vedeckú terminológiu. Takéto vplývanie by však nemuselo byť nbezpečím znetvorujúci n slovenskú reč, ako to zhodnocovali často ovinárske kampane u nás; mohlo by byť do konca veľmi zdravým púdcom obohacujúci n slovenčinu čo len o nové skúsenosti češtiny, keď tu už bola ustálená vedecká miera slovenskej reči schopná absorbovať v duchu slovenčiny všetky novoty a nové výrazy, bez ktorých s konečnou žiadna reč nemôže obísť.

A o tú vedeckú mieru slovenskej reči práve ide. Ona vlastne ani neexistuje, pretože ich je niekoľko. Ich existencia a vedecká i „vedecká“ expanzivita závisí takmer výhradne od politických pohybov, ktoré pretínajú našu spoločnosť. Z bohatého arzenálu sporov pripomíname iba, ak vedecké diskusie o slovenskom pravopise a o slovenskej reči vyvolaé známymi matičnými udalosťami mali výhradne politický ráz, takisto ako z politických pohnútok došlo k všetkým kompikáciám okolo ľatice. Pre tvárnosť slovenčiny mali tieto udalosti veľký význam; ak dotedy prevažovala tendencia zbližovania slovenčiny s češtinou, od tejľoby sme svedkami skôr odstredivých snáh. A keďže autarkizmus tá často sa skrývajúci v označeniach svojbytnosti a svojpráznosti slovenkej reči sa uzná za nevystačujúci a škodlivý pre reč, uchylujú sa niektoré kruhy k polonizmom, čo zasa nie je dané objavom bližšej pribuznosti poľskej a slovenskej reči, ale politickou koncepciou poľsko-slovenského priateľstva. Tieto zjavy zanechávajú slovenčinu v anarchickom stave, z ktorého vyplývajú situácie provinciálne groteskné

a zahanbujuce. Tak napríklad istá časť slovenskej žurnalistiky na znamenie svojej čechofilskej orientácie používa už po roky tvary štát, student, diskuzia (štát, študent, diskusia) atď., nehovoriac o iných prípadoch a v celom slovníku i takých českých výrazov, akých by mala slovenčina nadostať. Toto zameranie v slovenskej rečovej politike neurčuje takmer nijaká obstojná vedecká logika, iba tá, ktorá zo štátnopolitických alebo z iných dôvodov, s lingvistikou priamo nesúvisiacich, usiluje sa unifikovať slovenčinu s češtinou. Takisto napríklad i používanie nových Pravidiel slovenského pravopisu je skôr prejavom politického vyznania ako uznaním autority ich tvorcov a výrazom potreby ich zjednotiť.

Túto anarchiu v spisovnej slovenčine nespôsobil nedostatok starostlivosti o slovenskú reč; najmä od prevratu sa nemožno sťažovať na zanedbávanie slovenskej lingvistiky. Vari každá iná vedecká disciplína má menej odborníkov ako slovenská lingvistika. Ale pre slovenskú reč je povážlivý nedostatok vedeckého kritéria. Dezolátny stav slovenčiny je samozrejým dôsledkom tej „lingvistiky“, ktorú priviedli k životu kadejaké politické koncepcie, ktorých trvanie určovala vždy životaschopnosť ich politických podstát. A tie obyčajne nemali dlhé trvanie. Do akých až absurdností ide takýto vzťah k reči, usúdime z toho, že popredný slovenský spisovateľ M. Rázus vedel napísať v polemikách o slovenčine pri zavrnutí Vážneho Pravidiel slovenského pravopisu, že zmeny v slovenčine smerom k češtine by sa mohli pri-pustiť, „keby sa čeština pohla zo svojich zásad“.

Pocitujeme, a s nami dnes už najmä významná časť slovenskej mládeže, že dosiaľ uplatňované tendencie lingvistiky slovenskú reč nielenže neobohatili, ale ukrátili ju, keď o nič iného, tak o čas, v ktorom ju predbehol vývoj reči iných národov. Pridržiava sa slovenčiny a nechce, aby bola formálnym znakom meniacim svoju tvárnosť podľa premenlivosti politických orientácií. Chce ju mať na medzinárodnej úrovni, bohatú z jej vlastného fondu i zo skúseností iných rečí, ktoré konečne sú svetové pre svoju internacionálnosť. A preto príbuznosť určitých tvarov s češtinou jej nikdy nebude prekážkou na ich používanie v slovenčine, hoci odmieta každé iné úsilie, ktoré by smerovalo k pretvoreniu slovenčiny na češtinu.

Medzi dnes rozhodujúcimi tendenciami — tou, ktorá vychádza zo stanoviska, že slovenčina je nárečím češtiny, a tou, ktorá autarkicky obhajuje svojbytnosť slovenčiny — medzi čechofilskou a čechofóbskou tendenciou vytvára sa čoraz zrejmejšie tretie stanovisko, ktoré má politický záujem, aby rozhodovanie o vývoji slovenskej reči bolo vedecké a len vedecké. Táto tendencia nemá svoju vypracovanú lingvistickú koncepciu, vzniká ešte len z pochyb a poznania falošnosti a neplodnosti doktrín, ktoré — ako to už bolo naznačené — pre rozličné

*iné záujmy, len nie vedecké, spôsobili v slovenčine chaos. A sú to najmä práce českých lingvistov z Pražského lingvistického krúžku, ktoré posmeľujú očakávania slovenčiny v tomto smere.*

Laco Novomeský, *Manifesty a protesty*.  
Bratislava, EPOCH 1970, s. 216—219.

## *Zamyslenie nad vzťahom výrazu a významu v poézii Laca Novomeského*

JÁN SABOL

Dialektika výrazu a významu, oná vzrušujúca dvojpólovosť a dvojedinosť vzťahu jazyka a skutočnosti, má v poézii svoje vlastné miesto, svoje zázemie i priestor, v ktorom sa naplňa osobite a nenútene, tak, aby sa zašifrovala, ale aj prehovorila, aby podala svojrázne svedectvo i výpoveď o vnútre človeka, o jeho živote, o jeho radoostiach a bolestiach. Pravda, musí to byť básnická výpoveď, v ktorej nedominuje lačná hra so slovom, ani prázdny význam všeobecných, a teda vlastne nič nehovoriacich výrazov a slovných spojení. A je prirodzené, že básnický výraz, ktorý je zároveň posolstvom i skutočnosťným záberom precedeným cez vnútro autora a podávajúci svedectvo o ňom i o svete, môže vyvrieť len z hrude básnika-človeka a talentovaného umelca; je ním v našej literatúre aj — a či predovšetkým — Laco Novomeský, lebo „navzdory všetkému posledným slovom predsa len zostalo slovo jeho humanizmu — onoho najhlbšieho, nemanifestačného, ale tým mocnejšieho humanizmu, aký sa vôbec nájde v slovenskej poézii“ (Felix, 1964, s. 28).

Básnik pozná silu a váhu slova, cíti a vie, že cez húštinu výrazov sa význam prediera ťažko; radšej je striedmy v používaní prostriedkov a tým núti slovo, aby odhalilo svoje tušené i netušené významy; úspornosť výrazu a básnická skratka sa stávajú dôležitým znakom jeho poézie (Šmatlák, 1967, s. 147). Vie na malej ploche vysloviť emocionálne, bytostne a filozoficky zhmotnenú myšlienku. Všimnime si to na dvoch básnikových „miniaturách“ (texty uvádzame podľa vydania autorovho básnického diela z r. 1971):

Za čiernej noci, tmavšej kávy,  
čo pri mne slávi denne oldomáš,  
za čiernej noci, tmavšej kávy,  
votrel sa ku mne modrý hráč.

Oblokom vliezol chalan do väznice,  
cez mreže na stôl začal maľovať  
farbami stínov — polia šachovnice.  
To modrý mesiac prišiel mi dať mat.  
(*Somnambul*)

Bol taký zvláštny chlapec bledolící,  
divné mal oči, podivné mal sny.

Had sa mu zjavil v klzkej koľajnici  
a umrel uhryznutý diaľkami.  
(*Smrť na stanici*)

Obrazy prvej básne otvárajú „pochmúrne“ slová: adjektívum *čierny*, posilnené stupňovaným *tmavší*, pričom (možné) prirovnanie *noc tmavšia ako káva* vsugerúva predstavu akejsi ťažkej, tiesnivej situácie; vzápätí sa však zjavuje hravé spojenie „čo pri mne slávi denne *oldomáš*“, vyplývajúce zo zviazania slova „vyššieho“ štýlu — *sláviť* a bežného, hovorového výrazu *oldomáš*, ktoré trochu vyrovnáva načatú tiesnivú náladu. Opakovanie prvého verša posilňuje rytmický prúd básne, ale zároveň pripomína východiskový bod autorovej nálady; hovorovú líniu básne posilňujú ďalej výrazy „*votrel sa*“ a „*oblokom vliezol chalan*“. Spojenie „*modrý hráč*“ na pozadí čiernej farby, v ktorej sa odohráva celý „dej“, opäť prináša atmosféru „tajomnosti“ a očakávania, ktorá sa konkretizuje v obraze väznice a mreží, utvárajúcich na stole „*polia šachovnice*“. Záverečný verš je perfektným básnickým obrazom, zachycujúcim ovzdušie tiesnivej väzenskej cely a umocňujúcim básnikovo ťažké položenie, ktoré však autor zároveň aj prekonáva v predstave hry. V básni sa odráža niekoľko charakteristických postupov umeleckej reči a výpovede L. Novomeského: je tu jeho poetická hra, ktorá zavše v sebe skrýva „veľmi vážne významové jadro“, a naopak, „z prílišnej vážnosti a melancholického smútku vykupuje sa jeho poézia neraz práve prvkami básnickej hravosti alebo burlesknosti“ [Šmatlák, op. cit., s. 234]; je tu náznak využitia slov rozličných štýlových vrstiev, jeho „pomenovania celkovú tematickú líniu iba lomia, no nepretrhávajú“ (Kochol, 1964, s. 111), sú tu výrazy, ktoré sa zjavujú v jeho básnickom slovníku aj inde (mesiac, šachovnica — kockované šaty, noc, káva, väznica); atmosféra básne potvrdzuje básnikov v podstate vizuálny prístup k zobrazeniu skutočnosti s prechodom do myšlienkového zázemia, jeho snahu vidieť a poznať „veci i vecičky sveta“, porozumieť im a predostrieť o nich svoju básnickú výpoveď, zavše s filozofickým podtextom.

V poézii L. Novomeského je zaujímavé používanie adjektív (táto otázka, podobne ako celostný jazykový rozbor jeho poézie by si vyžadovala osobitný výskum), slov, pri ktorých často hrozí nebezpečenstvo



z nadužívaní, a teda z prázdnoty v umeleckom texte. V poézii L. Novomeského sa využívajú veľmi jemne, dotahujú významy substantív, ale prinášajú v sebe aj nádych čohosi „tajomného“, nútia nás čosi očakávať. Takú funkciu majú aj výrazy *čierny, tmavší, modrý* v rozoberanej básni.

V druhej „miniature“ sú len dve dvojveršia. V prvom nás znova upútavajú adjektíva *zvláštny, bledolící, divné, podivné*. V druhom dvojverší sa na maličknej ploche sústreďuje veľa významov. Už V. Kochol (op. cit., s. 98), skúmajúc drobenie vetnej ucelenosti, pri tejto básni upozorňuje, že vo verši *Had sa mu zjavil v klzkej koľajnici* by prívlastok *klzký* v spojení s podmetom *had* figuroval vo svojom vlastnom významne, pripojením tohto prívlastku k výrazu *v koľajnici* sa významy slov *had* a *koľajnica* zblížujú. Uvedený verš možno chápať v prvotnom, ale aj v prenesenom význame (koľajnica sa pripodobní k hadovi tým, že od neho preberie adjektívum), zároveň však tu vystupujú na povrch aj ďalšie konotácie slova *klzký* (vyplývajúce z jeho druhotných významov); prirovnanie koľajnice k hadovi sa v poslednom verši „drží“ výrazom *uhryznutý*. Dôležitejší je však záverečný významový efekt: dialky, cesty, opúšťanie domova ako východiskového bodu istoty neprinášajú uspokojenie, ale zánik. Zasa sa tu manifestujú ďalšie konštanty Novomeského poézie: dialky, cesta, túžba za poznaním. Je to však zákonite aj básnik domova; „mladý Novomeský koná skutočné či pomyselné výpravy do sveta, dnešný Novomeský sa zdržuje viacej doma“ (Matuška, 1972, s. 365), vzťah medzi svetom a domovom je však uňho dialektický, vyplýva z univerzálnosti človeka, jeho šťastia i utrpenia.

Dialky, nepoznané kraje — navonok i vnútri človeka — lákajú básnika a sú dôležitým východiskom jeho inšpirácie. Chce poznať všetko, v miniature celok a naopak. Túži preniknúť skrz-naskrz priestorom, preto mu zväčša nestačí tradičný výrazový prostriedok. Usiluje sa zložitost sveta, vecí a vzťahov medzi nimi naznačiť aj výrazmi, ktoré nepomenúvajú, len odkazujú na pomenovania alebo len zachytávajú hrubé kontúry priestorových súvislostí (zámená, predložky, predpony); a tak preletujú „*predstavy do postáv a / postavy do predstavy*“, v jeho verši „*blysla sa zaujatost, siahajúca do nedosiahnuteľna*“, „*rým v nich ryl, rozrýval a rozryl únik pred námahou / a nerým podobne*“; ďalšie príklady: „*že ďalším zmyslom treba vybadať, / čo vší, čo sa skrýva za poznaním zmyslov, / úbohých zmyslov, ktoré poznáme; / že treba vidieť za a do a nad, zavidieť, dovidieť, / preniknúť prepohľadom diktatúru chvíle*“, „*presilu pre, / ktorá v nej prevýšila prevídanie básní: / prevraty súce presvedčiť a pretvárať a premôcť*“, „*pod girlandami poetických besied, / pri nich a v nich a priamo pod nimi*“, „*kde si ju polpred Antonov bol našiel v prúde jednej /avantgard-*

nej básne / my jeho s ňou, ju v ňom / a v nej, tá zhoda, jeho, / veď to bol zasa on, / on sám a samotný“ (Vila Tereza). Kombinácia zámen a predložiek básnikovi kulminuje vo výrazoch *stamodtiaľ* a *stuodtiaľ*, ktoré mu zároveň symbolizujú dva podstatne rozdielne svety, opreté o jeho životnú i básnickú skúsenosť.

Bol a je básnikom revolúcie, nie patetickým, ale vnútorným. V jeho tvorbe a v ňom sa snúbi „revolúcia poézie“ a „poézia revolúcie“. Do služieb poézie i revolúcie vložil aj svoje slovo a rozozvučal jeho význam. V básni *Analýza* o Slovenskom národnom povstaní má tento text:

slnka, čo vidí nás a  
videlo muky Lidíc,  
pozeraúcich svetu do svedomia (riekli by sme  
Vidíc,  
vidiacich Vidíc,  
z nominatívu Vidice);

Je tu pôsobivá, až filologická hra s názvom obce Lidice, ktorá nadväzuje na sémantické súvislosti, naznačené už v slovách „*vidí*“ a „*videlo*“; a je tu prítomný sám básnik, ktorý vidí a chce previdieť, dovidieť a „zavidieť“, so svojím skúsenostným záberom a humanistickým posolstvom.

L. Novomeský je majster slova; hrá sa s jeho formou, ale aj s významom. V mnohých veršoch ukázal aj svoje inštrumentálne majstrovstvo; nebol však ani pri presile príznakových zvukových prvkov významovo prázdny. Ako uvádza A. Matuška (1956, s. 84–85), „Novomeský dokázal ako nikto druhý, čoho je slovenčina schopná; robí s jazykom dokonale exhibície“. Hoci sa príklady na eufonickú virtuozitu poézie tohto básnika už v literatúre uvádzali niekoľkokrát, zopakujeme aspoň najpôsobivejšie:

Klin výšin syčí šípy bystriny,  
džezuje žvatlavý džavot riav,  
krok gondol klokoce tokom potokov  
pod plotom topoľov,  
a balád balvany valia vlny valného Dunaja:  
hujaja,  
do mora,  
do mora,  
hujaja.

(*Since na vodách*)

V tejto rozmarnej hre s výrazom sú zárodky jeho priam filologického obnažovania významu slov, ktoré podopiera zvuková inštrumentácia:

tento deň a dni, čo toľkých do ohnutia  
*zhrbili v hĺbky, hĺbky na hroby,*  
že až sám sa na ten dobrý deň tu mením,  
ktorý vznáša nahor *škouran škourančením,*  
*vešia na výšiny na vlas svojho hlasu*  
až kamsi v *nadoblačné oblačie,*  
(Do mesta 30 min.)

Záhradník balí kufre.  
So všetkým vyrovnaný skladá haraburdy,  
lež tie sa nie a zrovnať nedajú,  
veď načo mu aj budú všetky staré krámy:  
*motyky dotýkavé,*  
*hrebene hrabí neohrabaných,*  
*zmotané hady hadíc,*  
lopaty *hrdzavé,* no *hrdiace* sa stále  
alebo toľké rýle,  
na novom,  
načo?

(Záhradník)

Svoj až filozoficky klenutý výraz si básnik L. Novomeský pripravoval v kondenzácii vyjadrenia a v skratke; poznal priestory zvuku, ale aj sémantiky slova, vety a verša. Má isté korene v symbolizme, ale vyrastá do ohromnej šírky aj hĺbky záberu cez sklbený výraz s množstvom konotácií; jeho zvukové inštrumentácie nie sú len „laboratórne“, majú svoju významovú náplň [na rozdiel od niektorých predstaviteľov najmladšej slovenskej poézie].

V našom príspevku sme len naznačili možnosti na podrobný prieskum poézie L. Novomeského z jazykovedného hľadiska; v tomto smere — na rozdiel od literárnej vedy — má slovenská jazykoveda básnikovi ešte len splatiť dlh. Zachytili sme len niekoľko svojich improvizovaných úvah, ktoré nám prišli na um pri opätovnom čítaní tejto poézie. Poézie básnika, ktorý „pre bolesť sveta nezabúdal nikdy na jeho krásu, ale zároveň v hľadaní onej krásy nikdy nemohol zabudnúť ani na bolesť sveta“ (Šmatlák, op. cit., s. 217).

*Filozofická fakulta UPJŠ*  
*Grešova 3, Prešov*

#### LITERATÚRA

FELIX, J.: O ľudskom srdci, ktoré vie myslieť. In: Keď nevystačia slová. State o Lacovi Novomeskom. Red. S. Šmatlák. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 23—29.

KOCHOL, V.: Poézia vecí. Dve štúdie o tvorbe Laca Novomeského. Tamže, s. 79—139.

MATUŠKA, A.: Pre a proti. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956. 369 s.

MATUŠKA, A.: Profily a portréty. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 567 s.

NOVOMESKÝ, L.: Básnické dielo. 1—2. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1971, 232+291 s.

ŠMATLÁK, S.: Básnik Laco Novomeský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1967, 347 s.

## Hodnota slova v situácii

JOZEF MISTRÍK

*Kapitolky zo štylistiky (32.)*

Každá jazyková jednotka má istú štylistickú hodnotu. Niektorá ju má výraznú a iná menej nápadnú, až skrytú. Výraznú a vždy nápadnú hodnotu majú napríklad nadávky alebo úzko odborné termíny. Štylisticky nevýrazné sú slová patriace do jadra slovnej zásoby. Jazykový inventár je štylisticky diferencovaný. Štylistická kvalifikácia slov a konštrukcií sa uvádza v slovníkoch a gramatikách ako ich základný príznak, ako súčasť ich významu. Výraznú štylistickú kvalifikáciu a hodnotu má napríklad slovo *mamľas* a rovnako má evidentnú štylistickú kvalifikáciu i hodnotu aj slovo *mamička*. Ale nijakú kvalifikáciu nemá slovo *stôl*.

Lenže štylistické zaradenie prvku neznamena súčasne vymedzenie možnosti na jeho používanie. Niektorý text dokonca priamo vyžaduje uplatniť štylisticky nenáležitý výraz. Spravidla takúto požiadavku nekladie vecný, ale skôr expresívny text. Z expresívnosti prejavu vyplýva nielen to, že sa v ňom vyskytujú expresívne výrazy, ale aj to, že sa v ňom vyskytujú štylisticky neharmonizujúce prvky. Tak potom slovo jednak donáša do textu svoj slovníkový význam a jednak potenciálne nadobúda v texte, to jest v istej situácii ďalší význam. Veta *Pekne tá to doma naučili* môže mať podľa situácie, v ktorej sa použije, dvojaký, úplne protichodný význam. Príznakový, expresívny význam bude mať vtedy, ak sa uplatní ako výčitka chlapcovi, ktorý použil v spoločnosti neslušný výraz. Protikladný význam môže mať slovo *všetko*, ak sa s iróniou použije namiesto slova *nič*. Mohlo by to byť v situácii, keď sa o lenivom človeku konštatuje, že urobil „všetko,

všetko“, čo sa mu prikázalo. Pravdaže, adresátovi musí byť známa situácia a kontext.

Situácia môže umožniť, aby sa deminutívami a augmentatívami pomenúvali veci v obrátenom význame: malá vec pomocou augmentatíva a veľká vec pomocou deminutíva. Uvedieme príklad. Dieťa sa teší z vianočného stromčeka, ktorý je v tom prípade väčší ako ono, a tešiaca sa nazýva ho *stromčekom*. Dieťa sa pre niečo hnevá na vianočný stromček, ktorý je v tomto prípade menší ako ono, a hnevajúc sa nazve ho *stromiskom*. Deminutívna a augmentatívna prípona sa tu použila na vyjadrenie nálad ako expresívna: väčší strom je stromček, menší strom je stromisko. Vysvetlenie o pravej deminutívnej i augmentatívnej funkcii dá len situácia. Len situácia tu povie, že sa prípony uplatnili nie ako pomenúvajúce veľkosť, ale ako vyjadrujúce vzťah hovoriaceho, teda v expresívnej funkcii. Situácia môže prehodnotiť objektívne merateľný čas. Je známe, že slovom *doba* sa pomenúva dlhší časový úsek, obdobie, oproti kratšiemu, ktorý sa pomenúva slovom *čas*. Ak človek čaká veľmi netrpezlivo napríklad päť minút, po dočkani sa vyjadrí *To bola doba!* No keď sa s niekým dobre baví povedzme päť hodín, po skončení príjemnej zábavy sa vyjadrí, že *sa mu rýchlo minul čas*. V obidvoch prípadoch významy slov *doba* a *čas* úplne obrátila situácia, v ktorej sa použili. Rovnica potom analogicky hovorí, že *stromček* nemusí byť malý strom a ani *doba* niekedy nie je dlho trvajúci čas. Jedno i druhé dotvorí situácia.

Význam základného pomenovania sa môže zmeniť aj pomocou atribútu. Lenže takýto atribút si obyčajne žiada aj sprievodnú dôrazovú intonáciu. Zdôrazneným pozitívnym atribútom sa znehodnocuje objektívne pomenovanie. Napríklad ak sa chce poprieť platnosť časového údaja, povie sa: *to bola dobrá hodinka, to bol pekný týždeň, to bol krátky čas, to bol poriadny mesiac* namiesto *to nebola iba hodina, to nebol iba týždeň, to bol dlhý čas, to nebol iba mesiac*. Pozitívny prívlastok má negatívny význam. Aj tu sa dá presný význam dešifrovať len v konkrétnej situácii. Závislosť významu hodnotiaceho slova od situácie je zrejmä aj z uplatňovania častíc. Niektoré významovo protichodné častice môžu kvalifikovať ten istý číselný údaj takým spôsobom, že vzhľadom na situáciu úplne zmenia jeho skutočnú hodnotu. Napríklad *sto korún* môže mať v jednej a tej istej situácii význam „mnoho“ i „málo“. Závisí to od toho, kto je hovoriacim. Že číslo *sto* môže byť zároveň veľa i málo, o tom svedčia častice, ktoré sa tu používajú: *až sto korún, iba sto korún*.

Pozrime ešte na také slová, ako je *minútočka, hodinka, trošička, otázोčka, poznámočka*. Je *minútočka* menej ako *minúta*, je *hodinka* menej ako *hodina*, je *trošička* menej ako *trocha*? Spravidla nie, ba ešte viacej. Alebo je *otázоčka* malá otázka, je *poznámočka* malá

poznámka? Ani to nie. Deminutívne podoby dostali tieto pomenovania len so zreteľom na situáciu alebo na kontext. Zámer bol vyjadriť kontrast medzi hodnotou týchto pojmov a tých, čo boli na programe už predtým. Minútočkou sa chce pomenovať chvíľa, ktorá s ohľadom na dĺžku predchádzajúceho časového úseku sa bude javiť ako veľmi malá, ktorá bude svojou dĺžkou veľmi kontrastovať s tými minútami, ktoré už uplynuli. Deminutiva *minútočka*, *hodinka*, *trošička*, *otážočka*, *poznámočka*, *vetička*, *slovičko* a pod. sú expresívne, a nie vhodné do oficiálnych rečníckych a nomenclálnych vedeckých textov. Deminutívne prípony sú subjektívne a vyjadrujú osobný vzťah v konkrétnej situácii.

Závislosť výrazu od situácie alebo od kontextu možno doložiť ešte týmto príkladom. O jednom a tom istom cyklistickom pretekárovi možno v tom istom momente povedať odrazu: 1. *vliekol sa ako slimák*, 2. *preletel ako blesk*. Tá prvá výpoveď by mohla pochádzať od fanúšika, ktorý sa hnevá na pretekára, že je napríklad až desiatym v peletóne, a druhá výpoveď by mohla pochádzať od staršieho človeka, ktorý iba s námahou zaregistroval mihnutie sa pretekára. Výpovede vychádzali z dvoch pozícií, a teda z dvoch situácií, takže ten istý cyklista sa „vliekol“ a súčasne „letel“. Hodnota antonymných slov nesie znak konkrétnych situácií.

V uvedených príkladoch sa význam slova sledoval iba s ohľadom na situáciu, no vynechali sa niektoré sprievodné mimojazykové prostriedky. Vynechali sa kinetické (pohybové) a proxemické (priestorové) výrazové prostriedky. Istý výraz vyslovený bez gesta alebo bez mimiky môže mať úplne iný význam, ako keby bol povedaný so sprievodnými kinetickými prostriedkami. Zo súkromných dialógov sú známe grimasy alebo gestá, ktoré posunú obsah slova do inej, často antonymickej polohy. Istý výraz vyslovený v súkromnom prostredí môže svojím obsahom ostro protirečiť skutočnosti vtedy, keď sa vysloví v oficiálnom prostredí. Napríklad v súkromnom prostredí žiakov alebo zamestnancov je učiteľ alebo vedúci „starým“ bez ohľadu na jeho vek. A takéto označenie je v súlade s normou a aj s morálkou súkromného prostredia.

Jazykové prostriedky sú štylisticky diferencované. V niektorých textoch a situáciách ich vnímame ako bezpríznačkové, medzi prostriedkami so zhodným štylistickým zafarbením sa strácajú. Cítiť ich len vtedy, keď sú v rozpore so situáciou. Bez ohľadu na silu ich štylistickej príznakovosti môžu v konkrétnej situácii nadobúdať nové významy. Raz sú to významy, ktoré so situáciou harmonizujú, inokedy jej protirečia. Treba vždy rátať s tým, že vstupom do textu slovo svoj význam potenciálne posúva. Každé slovo alebo iný jazykový prvok treba v každej situácii „čítať“ nanovo. A treba navyše počítať aj s tým,

že každý adresát jedno a to isté slovo potenciálne číta ináč. Nociálne slovo môže v konkrétnej situácii nadobúdať expresívny význam rovnako ako hociktoré expresívne slovo. Jazykový prostriedok má iba relatívnu štylistickú hodnotu. Slovníková štylistická hodnota sa v situácii potenciálne vždy mení.

*Filozofická fakulta UK  
Gondova 2, Bratislava*

## *Spoluhlásky t, d, n, l — t', d', ň, l' v domácich slovách*

*(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)*

ÁBEL KRÁL

Niektoré ortoepické pravidlá sa často formulujú s ohľadom na pravopis. Dá sa to odôvodniť rozšírením a významom písma, no najmä vplyvom písma na reč. Písaný obraz slova postupne preniká do jazykového vedomia používateľa a upevňuje uňho poznatky o gramatickej (napr. morfolologickej) stavbe slova a čiastočne aj o stavbe väčších jednotiek. Vplyv písma na reč (alebo skôr na výslovnosť) môže sa prejavíť najmä vtedy, keď pravopisná sústava spisovného jazyka dôslednejšie zachytáva zvukové prvky reči (napr. hlásky). O takejto pravopisnej sústave hovoríme, že sa zakladá na fonetickom princípe.

Ale v pravopisných sústavách sa môžu uplatňovať aj iné zásady (princípy), napr. etymologický princíp (ohľad na pôvod slov), morfológický princíp (ohľad na stavbu slova) a pod. Práve takýto pravopisný systém má spisovná slovenčina. Je založený na foneticko-fonologickom, etymologickom a morfológickom princípe (Paulíny — Ružička — Štolc, 1968, s. 89).

V predhádzajúcom príspevku sme spomenuli jeden z veľmi vážnych (a nežiadúcich) vplyvov našej pravopisnej sústavy na spisovnú výslovnosť. Je to neustálenosť výslovnosti hlások *l*, *l'*. Takýchto vplyvov je, pravdaže, viacej a prejavujú sa obojstranne — aj ako vplyv výslovnosti na pravopis v početnejšie sa vyskytujúcich pravopisných chybách, ktoré vysvetľujeme ako prenášanie zvukového znenia slova do jeho písanej podoby. Z dejín spisovnej slovenčiny vieme, že nie-

ktoré z takýchto ťažkostí sa môžu riešiť úpravou pravopisu. Posledná väčšia úprava bola v r. 1953, keď sa okrem iného písanie niektorých predložiek a predpôň upravilo podľa spisovnej výslovnosti. Hodno pripomenúť, že to malo kladný vplyv aj na spisovnú výslovnosť. Pravda, nemôžeme očakávať, že by sa pravopis stále a vo všetkých detailoch prispôboval spisovnej výslovnosti. V slovenčine by sme potom museli urobiť hlboký zásah do pravopisu a založiť ho výhradne na fonetickom princípe. Takýto pravopis nemá ani jeden jazyk s väčšou spisovnou tradíciou, ba takýto pravopis je v praxi priam neuskutočniteľný. Zhodoval by sa vlastne s fonetickou transkripciou a bol by ťažší, ako je napríklad náš dnešný pravopis.

Súvislosť pravopisu a výslovnosti a ich vzájomné ovplyvňovanie v spisovnej praxi nás však núti formulovať niektoré ortoepické pravidlá tak, že sa v nich poukazuje na zhody a rozdiely medzi pravopisom a spisovnou výslovnosťou, aby sa oslabili ich vplyvy. Má to aj taký význam, že sa na sprostredkovanie určitého pravidla využíva zraková (optická) i sluchová (akustická) cesta informácií, ktoré má o reči hovoriaci a počúvajúci.

Keď pravidlo o spisovnej výslovnosti hlások *t, d, n, l* — *t', d', ň, l'* formulujeme s ohľadom na náš pravopis, hovoríme, že spoluhlásky *t', d', ň, l'* sa vyslovujú všade tam, kde sa v písme označujú mäkčeňom, a v domácich slovách aj tam, kde po písmenách *t, d, n, l* nasleduje niektorá z hlások *i, ě, e, ia, ie, iu*. Spoluhlásky *t', d', ň, l'* vyslovujeme teda v slovách *ťava, ďakovať, baňa, ľad, zaťovi, poľovať, ťukať, ňuchať, ľutovať, uhoľ, daň, posuň, páľ, voľ; telo, delo, dielo, leto, liek, divať sa, naproti, nikto, list, polia, lievať, paniu* atď. V našich príručkách sa vyskyt spoluhlásky *l'* preberá podrobnejšie v osobitných kapitolách. V Pravidlách slovenského pravopisu je napr. kapitola „Používanie a výslovnosť l'“ (1971, s. 25—27; pod. Paulíny — Ružička — Štolc, 1968, s. 102—103; Oravec — Laca, 1974, s. 37—42).

Dnes nie sú pochybnosti o správnosti tohto ortoepického pravidla, hoci sa v praxi robí veľa chýb. Čiastočne je to aj preto, že známe pravidlá problematiku výslovnosti *t, d, n, l* — *t', d', ň, l'* nevyčerpávajú a nespomínajú sa viaceré prípady, v ktorých je výslovnosť neustálená. Najviac neistoty je vo výslovnosti prevzatých slov.

Prevzaté slová (slová cudzieho pôvodu) sa postupne zaraďujú do domácej slovnnej zásoby z formálneho hľadiska napríklad tak, že sa podriaďujú niektorým zákonitostiam odvodzovania a ohýbania domácich slov. Vyskytujú sa v rozličných tvaroch. Práve s tým je spojená istá ortoepická problematika. Ako príklad uvádzame nasledujúce slová: *problém* — *problémový, problematika, problematický, problematicky, problematizovať, problematickosť; individuum* — *individualita, individualista, individualistický; milión* — *miliónnik; mánia* — *maniak; ko-*



*munista* — *komunisti*; *botanika* — *botanik*, *botanička*; *kanón* — *pri kanóne*; *pilulka* — *piluliek*; *krokodíl* — *krokodíli*.

Neistota o správnej [resp. spisovnej] výslovnosti závisí niekedy od posudzovania miery zdomácnenia prevzatých slov a od ich fungovania v jazyku, čiže aj od ich štylistického hodnotenia. Pozorujeme to pri slovách, ktoré sú rozšírené v ľudovej reči (v Slovníku slovenského jazyka sa hodnotia ako „hovorové“): *štimovať*, *šindel*, *tanistra*, *cere-mónia* atď. Z ortoepického hľadiska sú zaujímavé aj niektoré slová, ktoré sú utvorené od domácich alebo celkom zdomácnených slov podľa modelu cudzích slov, ako sú slová *chvostizmus*, *diabolizmus* — vyslovujeme [xvostizmus, dʲabʲolizmus]. S neistotou sa stretávame aj pri výslovnosti niektorých domácich slov ako *mestečko*, *sesternica*, *veterný*, *opatera* a pod.

Ukazuje sa, že o spisovnej výslovnosti spoluhlások *t*, *d*, *n*, *l* — *t*, *d*, *ň*, *l* (o výskyte týchto hlások v spisovnej slovenčine) treba hovoriť trochu podrobnejšie. Preto budeme uvádzať aj väčšie množstvo príkladov a budeme postupovať tak, že najprv preberieme výslovnosť *t*, *d*, *n*, *l* — *t*, *d*, *ň*, *l* v domácich slovách, potom ich výslovnosť v cudzích (prevzatých) slovách. Pripomíname, že ak v tomto príspevku budeme hovoriť zásadne o domácich slovách, budeme vychádzať zo súčasného (synchronného) stavu slovenčiny. Pôvod slov nebudeme posudzovať prísne z etymologického hľadiska.

O výslovnosti *t*, *d*, *n*, *l* — *t*, *d*, *ň*, *l* v domácich slovách platí toto pravidlo: Na konci slov, pred samohláskami *a*, *o*, *u*, *á*, *ó*, *ú*, *é*, pred dvojhláskou *ô* a pred inou spoluhláskou sa *t*, *d*, *n*, *l* — *t*, *d*, *ň*, *l* vyslovujú [vyskytujú] dôsledne v zhode s pravopisom. V skupinách *ty*, *dy*, (*ny*), *ly* vyslovujeme iba *t*, *d*, *n*, *l*, hoci písmenom *y* zapisujeme dnes tú istú hlásku ako písmenom *i*.

Ako sa uvádza aj v príručkách, spoluhlásky *t*, *d*, *n*, *l* sa okrem toho výnimočne (pravda, o výnimočnosti môžeme hovoriť práve iba vtedy, keď problém posudzujeme z pravopisného hľadiska) vyskytujú aj v týchto prípadoch:

1. v tvaroch prídavných mien vzorov *pekný* a *matkin*, v tvaroch čísloviek a trpných prídavných: [pek-ní-luďja, malí-xlapci, malé-dʲeŋčatá, matk-ini-bratʲja, matk-in-e-sestri, matk-in-ej-sestre]; *malý* — [malí, malého, maléj, malému]; *stály* — [stáli, stáleho, stálemu, stálej]; *zavíaty* — [zavʲati, zavʲateho, zavʲatemu, zavʲatej, zavʲati-luďja]; [zme-ŋevi>ní, ro>sudog-o-ŋevi>nej]. Spoluhlásky *t*, *d*, *n*, *l* sa vyslovujú aj v slovách a tvaroch *jedni* (1. pád množ. čísla život.), *jednej*, *hodni*, *vinní*, *vinnej*, *žiadni*, *žiadnej*.

2. Spoluhlásky *t*, *d*, *n*, *l* sa vyslovujú v tvaroch zámen *ten*, *tento*, *onen*: [ten, tej, tí, tje, tento, tejto, títo, tje-to, onen, onej, oní, oné]. Vyslovujeme však [oníkať], nie [onikať].

3. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú v predponách, keď po predpone [po predponovej spoluhláske] nasleduje samohláska *i, í, e*: [odísť, predísť, nadísť, podísť, odídem, odišiel, odiť, odinakiaľ, odíduc, predizba, odistiť]. Takto sa vyslovujú aj slová *nadeň, podeň, predeň* a zložené slová ako *polizba* [polizba], nie [polizba].

4. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú vo zvukomalebných slovách (zvukomalebných citoslovcích): *tik-tak, tikať, tikot, fidli fidli, fidiľkať, tidlikať, tudlikať, cingi-lingi, dinom-danom, štidiri, tuli, tutuli, tulikať, pidlikať, pidlikovať, čvrli-čvrli, čvrlikať, ne, né*.

5. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú v slovách *jeden, jedenást, hoden, žiaden, vinen, temer, teda, teraz, vtedy, pijatika, putika, vínečko, okienečko, panečku, všetečný, všetečnica, terč, terajši, štep, zaštepovať* (iné je [štep, zaštepí]), *štek* (t. j. kôl, iné je [štek, zaštekať]), *sterý, štiri*. Prídavné meno *poveternostný* sa vyslovuje [poveternostní] (Oravec — Laca, 1973, s. 37; Bartek, 1944, s. 72, 284), ale aj [poveťernostní]. Slová *veternica, veterný, veterník, veterno* sa vyslovujú ustálene [veťernica, veťerní, veťerník, veťerno]. Výslovnosť *t — t'* koliduje v slovách *mestečko, miestečko, žitečko*. Prednosť dávame výslovnosti [mestečko, mjestiečko, žitečko].

Väčšina týchto slov sa spomína aj v našich príručkách. Treba však upozorniť aj na iné skupiny slov, v ktorých sa v spisovnej výslovnosti objavuje kolísanie. Okrem toho chceme upozorniť aj na niekoľko ďalších slov, pre ktoré sa v príručkách nežiada rovnaká výslovnosť.

1. Privlastňovacie prídavné mená druhové (odvodené od zvieracích podstatných mien) vyslovujeme s mäkkou spoluhláskou: *had* — [haďí], *slon* — [sloňí] a rovnako aj [osí, fčeli, orlí, sobolí, čmeli, daňjeľí, krokodíľí].

2. V príslovkách sa vždy vyslovuje *t, d', ň, l'*: [znameňte, popraŕde, okamžite] a podobne aj [zle, minule, náhle, ojedinele, rostomile, nežávisle].

3. V niektorých slovesných triedach sa striedajú hlásky *l/l'*: *poslať* — [pošlem, pošli, poslal], *kašať* — [kašľem, kašli, kašlal], *pipľať* — [pipľem, pipľi, piplal], *zakať* — [zakoľem, zakoľ, zaklal], *poslať* — [pošli, pošlime, poslal]. Ak je mäkké *l'* v neurčitku, všetky slovesné tvary majú *l'*: [kľajť, kľajem, kľajľ, kľajme; pljeť, plejem, plej, pliel; mľeť, mľel, mľe, mľeme; páliť, pálim, páliľ, páľ, páľme]. Ako sa uvádza v Pravidlách, pred príponou *-ka* nebýva *l'* v slovách odvodených od sloves na *-liť*: [prestreliť — prestrelka, zapáliť — zápalka].

4. Spoluhlásky *t, d, n, l — t', d', ň, l'* sa striedajú aj pri stupňovaní prídavných mien: *mierny* — [mjerní, mjernejši, najmiernejši], *rovnorodý* — [rovnorodí, rovnoroďejši, najrovnoroďejši], resp. [rovnorodí] atď., *rýchly* — [rixli, rixľejši, najrixľejši].

5. V pomnožných podstatných menách typu *machle* sa mäkké *l'*

zachováva vo všetkých tvaroch bez ohľadu na príponu: [maxle — maxloŭ, zubále — zubáloŭ, korále — koráloŭ, vrábľe — vrábeľ (Vrábľe), kúpele — kúpeľoŭ, behúľe — behúľoŭ, táľe — táľoŭ (Táľe), štále — štáľoŭ (Štále)]. Vyslovujeme však [sandále — sandáloŭ], lebo je aj jednotné číslo *sandál*, v ktorom je spoluhláska *l*.

6. Výslovnosť *ť*, *ď*, *ň*, *ľ* sa ustálila alebo ustaľuje v týchto slovách: [aňenský, paňenský, paňenstvo, paňeňka, paňic, paňenčiť, sesterský, sesternica, maťernica, čuďesní, cmieť, žiňeňka, tešť, teštiná, tešťoŭci, ňeťer, opaťera, teňút, tepať, ferigať (sa), reďikať (sa), deptať, kaľika, tis, tisina, tisa (Tisa), poťisje, tisovec (Tisovec), pazňext, partička, odeža, puďivjetor, tetrou, ľepok, ľekno, ľeknovec, ľixobežník, ľixí, koľiľaha, sľeť (sľeď), sľečna, klinometer, listňa, ľis, ľimba, ľept, poňikľec, viligotani, trpasľik, ľišaj, ľišajník, gľesk (glezg), ofľiňkovať, ľeňgať (sa), ľišťa, galiba, šmeľina, geľeta, peľeš, moľestovať, taľiga, ľinaľka (ale: line-ár), františek (František), františkán, taľjan (Talian), taľjanski, taľjančina]].

Spoluhláska *ľ* sa vyslovuje v slovách: [maľixernosť, ňeplexa, pospoľitosť, poľeni, pohoršľiví, pomalički, pomaliľiňki, premlieňení, siľení, soľitvorní, strjezľiví].

Zo systémového hľadiska by sa mal kodifikovať iba tvar (a výslovnosť) *meľa*, nie *mela*. Slovník slovenského jazyka pripúšťa obidva tvary (SSJ, II, s. 127).

Zaujímavé je fungovanie *ľ* pri preberaní (zdomácnovaní) cudzích slov najmä na konci slova. Zdá sa, že sa prejavuje ako zvukový prostriedok začleňujúci tieto slová do domácej slovnej zásoby. Lenže mnohé z týchto slov sa hodnotia ako štylisticky príznakové („hovorové výrazy“ — SSJ). To naznačuje, že v istom období vývinu spisovnej slovenčiny sa spoluhláska *ľ* posúvala medzi výrazové prostriedky ľudovej reči.

Takto sa preberali slová [bagaťeľ, žungľa, knedľa, manteľ, mufľa, pakeľ, pantofľa, škrupuľa, šindeľ, špajdľa, špargľa, špiceľ, štempeľ, tégeľ, verkeľ, [vergeľ], vinkeľ, zarigľovať, zašmajxľovať sa].

*Kabinet fonetiky*  
*Fiľozofická fakulta UK*  
*Gondova 2, Bratislava*

#### LITERATÚRA

- BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava-Martin 1944. 316 s.  
 MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny (rukopis).  
 ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, SPN 1973. 598 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava. SPN 1968. 583 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 422 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, II. diel, 1960. 647 s.

## *Šípä — šípie, kvieťa — kvietie a chotárne názvy Dúbä, Trsta a Dúba, Zúbra*

VLADO UHLÁR

V tomto článku na širšom pozadí kolektívnych podstatných mien odvodených z menných základov slovotvornou príponou *-ie* budeme uvažovať o slovách *šípä* a *kvieťa* a v tejto súvislosti preberieme aj niektoré nárečové chotárne názvy, ako je *Dúbä*, *Trsta*, *Búča*, *Liešta*, *Skála* (*Skälä*), *Brezia* a pod. z oblasti Liptova a Oravy, ktoré sú apelatívneho pôvodu. Všimneme si aj problematiku názvu obce *Vrbä*, *Vrbe*, úradne *Vrbie*, zaniknutej v súčasnosti v dôsledku výstavby prečerpávej nádrže poniže vodného diela Liptovská Mara.

Podobného pôvodu sú apelatíva *borievčie*, *čučoriedie*, *malinčie*, *hložie*, *vrbie*, *rakytie*, *svibie*, *trnie*, *jedličie*, *smrečie*, *bôrovie*, *ihličie*, *brezie*, *haluzie*, *lístie*, *ôstie*, *kvietie*, *šípie*, *klásie*, *prútie*, *kôrovie*, *raždie*, *íverie*, ale aj *chrastie*, *kamenie*, *skálie* a pod. Všetky tieto slová sú hromadnými podstatnými menami označujúcimi skoro výhradne rastlinné, zried. aj stromové porasty a ich časti; pravdaže, ako kolektíva sa nepoužívajú v množnom čísle.<sup>1</sup> Z hľadiska vývinu kvantity v kmeňovej slabike treba spomenúť, že dlhšie trvalo kolísanie, či sa v spisovnom jazyku uplatní dlhá samohláska, resp. dvojhláska v základe väčšiny dvojslabičných slov.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 147, 149.

<sup>2</sup> Vhodné je pripomenúť, že tzv. Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 sa usilovali usmerniť vývin kodifikovaním krátkej kmeňovej slabiky v kolektívach tohto typu (*lístie*, *prútie*, *skalíe*). Aj v súčasnosti je krátka kmeňová slabika napr. v slovách *raždíe* (zo základu *rázga*), hoci v nárečiach býva *ráždíe*, *chrastíe* (v nárečiach aj *chrástíe*), *hložíe* (v nárečiach aj *hlôžie*).

V súčasnom spisovnom jazyku sa kodifikovaním apelatív typu *lístie, prútie, skálie* a pod. rozmnožil počet tzv. výnimiek z rytmického zákona.<sup>3</sup>

Spomenúť to bolo načim najmä preto, že v tých stredoslovenských nárečiach, v ktorých sa dôsledne uplatňuje rytmický zákon ako jeden z najcharakteristickejších fonetických znakov spisovnej slovenčiny aj v porovnaní s ostatnými slovanskými jazykmi, sa po dlhej predchádzajúcej slabike koncová slovotvorná i pádová prípona dôsledne kráti (napr. v tvaroch 3. os. pl. sloves *mláta, krúta, chvála, hniezda, trápä*). Hneď však treba uviesť i to, že v nich sa v 1. páde jedn. čísla vzoru *vysvedčenie* uplatnila prípona *-ia*, takže aj 2. pád má príponu *-ia* (tak to bolo aj v kodifikácii L. Štúra z r. 1846 v *Náuke reči slovenskej*), a tak popri tvaroch *kamenia, znamenia, haluzia, krovia* („*krevia*“) *raždia, rakytia, hložia, brezia* sú tu podľa rytmického zákona náležité tvary s krátkou koncovou slabikou v slovách *lísta, tršťa, trňa, ôsta* („*hôsta*“), *skála* a pod.

Pochopiteľné je i to, že v týchto nárečiach (v zhode s vokalicou mákkostnou koreláciou) sa po perných spoluhláskach *a* realizovalo ako *ä*, v nich teda bolo *a* vo viacerých doteraz i je *vřbä, šipä, řjepä*, kým v iných po zmene *ä* na *e*, je už iba *vřbe, šipe, riepe*.<sup>4</sup>

Podoba *šipä* je známa najmä z básne Janka Kráľa *Zbojníková balada*, prípadne *Pán v trní*, ktorá je jej časťou:

*Hľa, chodníček, tam trníček,  
tam je šipä, tam je kriček,  
šipä veľkô, väčšie trne.*<sup>5</sup>

V Slovníku slovenského jazyka IV (s. 409) sa polotučným typom zaznačuje heslo *šipä* (stredný rod), ale hodnotí sa ako nárečové slovo.

<sup>3</sup> Priznáva sa však, že ak sa aj slabiky s dvojhláskami pokladajú v spisovnom jazyku za dlhé, v skutočnosti ich trvanie vo výslovnosti sa nevyrovná výslovnosti dlhých samohlások. Zreteľne sa pociťuje až istá násilnosť tam, kde nasledujú po sebe dve slabiky s dlhými samohláskami, v našom prípade v 6. páde *lístí, trní, vřbí, skáli* (obdobne v príd. mene *vtáčí, páví*), preto tu často počuť výslovnosť so skrátením druhej slabiky (*v lísti, vo Vřbí, vtáci* a pod.). Porov. článok V. Uhlára *Rytmické krátenie a príčastie prítomné typu píšuci, píšúca, píšúce*. Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 234–242.

<sup>4</sup> V súčasnosti sú v niektorých prípadoch frekventovanejšie synonymné slová odvodené z tých istých slovných základov slovotvornou príponou *-ina*, ako je *dubina, vrbina, brezina, smrečina* a i.

<sup>5</sup> Porov. PIŠŮT, M.: J. Král. Súborné dielo. 1. vyd. 1952, s. 120. V Slovníku slovenského jazyka sa podoba *šipä* dokladá i z *Hviezdoslava* a M. Rázusa.

Namíesto výkladu odkazuje sa na heslo *špie*, -ia (stredný rod), ktoré sa vykladá ako „šipový porast, šipy, šipové konáre, vetvičky“.<sup>6</sup>

Použitie polotučného písma pri hesle *špā* má isté opodstatnenie. V básnickom jazyku má totiž *špā* (popri menej známej podobe *špie*), ako sme v citáte videli, dávnu tradíciu a osobitnú emocionálnu náplň. A túto skutočnosť nemožno obchádzať, najmä keď sa uváži, že v zhode s príslušnou nárečovou oblasťou P. O. Hviezdoslav použil aj tvar genitívu *špāta* (utvorený už podľa vzoru *dievča*), ktorý sa v hesle *špā* uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka (*špā*, -*āta*, str. rod). V stredoslovenskej nárečovej oblasti sa podoba genitívu *špāta* (podobne ako *dieťaťa*; porov. v básnickej reči *pūpā*, *pūpāta*) síce vyskytuje (v Turci je napr. od výrazu *hriaťa* „pálenka, hriate“ aj gen. *hriaťaťa*), hoci náležitá by mala byť podoba zhodná s nominatívom, teda *špā* (ako je *vŕbā*).

Podobu *špā* popri neutrálnej podobe *špie* treba pokladať za výraz básnickej reči a ako taký za vhodnú a funkčnú dubletu podoby *špie*. Ináč načím konštatovať, že výskyt slova *šip*, ako aj jeho derivátov *špā*, *špie* je zriedkavý.

Trochu odlišná je situácia s derivátmi slova *kvet*: *kvieťa*, *kvietie*. V zhode s predchádzajúcim výkladom i podobu *kvieťa* načím podľa pôvodu pokladať za nárečovú stredoslovenskú podobu synonymnú s podobou *kvietie*, ktorá je systémová v spisovnom jazyku.

Svedčí o tom aj výskyt tvarov tohto slova: popri tvare *kvieťa* (nom., gen., ak.) sa vyskytuje často tvar lokálu (*v*) *kvietí* a inštr. (*s*) *kvietím*. Na veci nič nemení, že sa zavše, hoci len výnimočne, pod vplyvom prirovnania *dieťa* — *kvieťa* vyskytujú aj tvary podľa vzoru *dievča* (*kvieťaťa*, *kvieťať*), a to aj v zhode so spomenutou tendenciou niektorých stredoslovenských nárečí (podobne ako *špāta*, *hriaťaťa*, *koreniata* a spisovne aj *pūpāta*).<sup>7</sup>

Ale ak sme pripomenuli, že podoba *kvieťa* má stredoslovenský nárečový pôvod aj čo do tvaru (gen. = nom.), nechceme tvrdiť, že by táto podoba nebola oprávnená v básnickom štýle (i slovníku) spisovnej slovenčiny. V nej si už svoje miesto vydobyla zásluhou častého výskytu v dielach najpoprednejších našich básnikov a prozaikov, pochádzajúcich aj z mimostredoslovenského nárečového územia. Okrem

<sup>6</sup> Pri podobách *špā* a *špie* by bola možná i diferenciácia: podobou *špā* by sa mohlo označovať púpā šipovej ruže, kým podoba *špie* by mohla označovať šipový porast.

<sup>7</sup> Porov. *Ó, útechu tú z kvieťať zachráň* (P. O. Hviezdoslav, Zobraňé dielo V, 1928, s. 281). Alebo: ... a na nej lúky bieleho kvieťaťa (F. Gabaj, Kultúrny život, 12, 1957, č. 28, 2a). Citáty sú zo slovníkovej kartotéky Jazykovedného ústavu Lud. Štúra SAV. Tak aj v pozn. 8.

iného získala takéto miesto aj preto, že popri podobe *kvieťa* sa v spisovnom jazyku vyskytuje aj expresívna zdobenina *kvieľatko* (ako je časté metaforické spojenie so slovom *dieľatko*<sup>8</sup>). Nazdávame sa však, že význam „malý kvietok“ patrí iba derivátu *kvieľatko*; derivát *kvieťa* má mať taký istý význam ako systémová podoba v spisovnom jazyku *kvietie*, teda význam „veľa kvetov“. Pre jednotlivinu je vhodnejšie použiť základný tvar *kvet*, *kvietok*, prípadne aj trochu nezvyčajný a zároveň expresívny derivát *kvieľatko*.

V druhej časti tohto článku sa zastavíme pri niektorých nárečových chotárnych názvoch; ich výklad sa uľahčí s prizretím na uvedené súvislosti.

Najprv je to chotárny názov *Dúbä*, s ktorým sa stretáme v Liptove a na Orave. Dub (*Quercus robur*) sa v chladnom Liptove a na Orave vyskytuje naozaj výnimočne. Dost zriedkavé zoskupenie niekoľkých exemplárov tohto stromu (bol posvätným stromom starých Slovanov; lípa sa ním stala až za romantizmu) bolo najmä na severe Slovenska nápadné, preto sa nenačím čudovať, že takýto výnimočný výskyt dal podnet na identifikáciu priestoru jeho výskytu chotárnym názvom *Dúbä* [je to pomenovanie miesta, kde rastie dubina, viacero dubov<sup>9</sup>].

Na Orave je chotárny názov *Dúbä* v Dlhej nad Oravou, Istebnom a Revišnom (*Dubia* v Trstenej<sup>10</sup>). V Liptove po poklesnutí výslovnosti otvoreného *ä* na *e* podoba *Dúbe* žije v chotárnom názve v Čemiciach (pôvodne zemianska obec Čemickovcov, z nej je popredný maliar Ladislav Čemický), hneď poniže Palúdzky — Lipt. Mikuláša (i Čemice zalejú vody Liptovského jazera nad Liptovskou Marou). Tu ešte pred poslednou svetovou vojnou toto miesto na síhnutí pri Váhu charakterizovali tri mohutné duby.

Chotárny názov rolí *Za dúbe* (r. 1859) v Sliačoch pri Ružomberku sa dnes vyskytuje najčastejšie v podobe *Na dúbe*, resp. len *Dúbe*, a to až na dvoch miestach, jednak neďaleko vršku a rolí Bežan vo východ-

---

<sup>8</sup> Porov. *Na kvieľatku, čo v tú noc ožilo, strieborné bročky viseli*. [A. Sládkovič. Spisy básnické 1861, s. 241] ...*kmit kvieľatka*. [P. O. Hviezdoslav, II, 1928, s. 388.]

<sup>9</sup> Apelatívum *dúbrava* (časté ako toponymum v miestnych a chotárnych názvoch *Dúbrava*) iba znením pripomína dubový porast (dubová hora je *dubina*). Jeho základom je *dubr-*, praslovanské *dǫbrava* i *dǫbrova*. Súvisí s gréckym *drumos*; porov. MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 122. *Dúbrava* je ešte z prajazykového obdobia pochodiaci všeobecný názov pre horu vôbec (teda nie iba pre dubinu).

<sup>10</sup> HABOVŠTIAK, A.: Oravské chotárne názvy. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 51.

nej časti chotára, jednak ako *Dúbe pod medokýšom* v západnej časti chotára (vedľa sú *Predkečky* a *Cez mráve*) na ceste do Liptovskej Štiavnice<sup>11</sup>. Vřískovitý hon *Dúbe* je aj v Smrečanoch.

Treba zaznamenať aj to, že apelatívum *dúbä* (*dúbe*) sa už vytratilo z jazykového povedomia, preto sa chotárny názov *Dúbe* v Čemiciach i Sliačoch používa zväčša iba v zmeravenom, nesklonnom tvare (napr. v 3. páde: *ako sa ide k Dúbe*; v 6. páde: *je v Dúbe* i *na Dúbe*; v 7. páde iba výnimočne: *za Dúbím*). Z Malatín je v medzepise z r. 1850 popri názve *k Dubinám* i tvar „popri zemi Kúbiňovskej i Dubiu“ (namiesto „popri Dúbí!“). V Smrečanoch je iba z *Dúbe*, *na Dúbe*.

Ján Stanislav<sup>12</sup> pri výklade o funkčnej hodnote fonémy *ä* a jej schopnosti diferencovať význam zaznamenal aj systémový nárečový tvar *Vřbä* v názve liptovskej obce, hoci v samej obci a na jej okolí je už bežná iba výslovnosť *Vřbe*. I v tomto prípade ide o zmeravený tvar, lebo tvary *k Vřbu/Vřbiu*, *vo Vřbi/Vřbí* a *za Vřbim/Vřbím* sú — ako sme zistili — celkom výnimočné a iba v jednotlivých prípadoch tvorené podľa príslušnej paradigmy, skôr už pod vplyvom úradného názvu uzákoneného po prvej svetovej vojne v podobe *Vřbie* (malo byť *Vřbie*), ktorý je už významovo zreteľný a aj morfológicky jasný.

V súvislosti s nárečovou podobou *dúbä* — *dúbe* (spisovne *dubina*) nemožno obísť chotárny názov *Dúba* z Liptovskej Mary (išli *na Dúbu*, kde boli dva-tri duby kedysi; *nad Dúbou*; *za Dúbou* boli *Dlžiny a Hore šipom*; no zaznačená je aj podoba *Na dúbe* z pôv. *Na dúbä*).

Je zjavné, že v týchto dokladoch ide o chotárny názov utvorený z prídavného mena *dúbí*, *dúbia*, *dúbie*, v ktorého nárečovej podobe sa dôsledne uplatňuje rytmický zákon: žen. rod *dúba*, *Dúba* (stráň?). V prospech tohto výkladu svedčí aj názov potoka v Sliačoch *Zúbra* (i chotárny názov homoľovitého vřska pri ňom v tvare mohyly) s bežnými tvarmi: *zo Zúbrej*, *k Zúbrej*, *na Zúbru*, *o Zúbrej*, *za Zúbrou*.

Iba takto pochopíme aj tvar chotárneho názvu z Martinčka *Na lípej* (východný vrcholec Mnícha s púchovsko-keltským hradiskom a už rozstrieľanou Ostrou skalou), ktorého základom je prídavné meno *lípi*, *-ia*, *-ie* [nárečová forma *lípa*, *na lípej*], napr. *na lípej hôrke*, potom *zemičke-roličke Na lípej*.

Prídavné meno *zúbri*, *-ia* [nárečovo *zúbra*] *-ie* je iste derivát od apelatíva *zubor* (zvíra), teda nie od mena stromu.

*Ružomberok, ul. 5. apríla 1*

<sup>11</sup> Chotárny názov *Cez mráve* by bolo azda možné vyložiť v súvislosti s (nedoloženým nárečovým) apelatívom *mrávä*, potom *mráve* s významom kolektíva „mraveniská“, prenesene „miesto posiate kopčekmi ako mraveniskami“. V Sliačoch ide o roličky v mokradi.

<sup>12</sup> STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1932, s. 164.



# ROZLIČNOSTI

## *Makarios — Makaria, alebo Makariosa?*

V polovici júla 1974 grécka vojenská junta zorganizovala na Cypre prevrat; tzv. cyperská národná garda vystúpila proti zákonnej vláde a prebrala moc v krajine. V súvislosti s prevratom sa v dennej tlači, rozhlase a televízii často spomínalo meno prezidenta Cyperskej republiky. Pri skloňovaní tohto mena sme sa v dennej tlači stretli s dvojakou formou. Napríklad v genitíve sa používala forma *Makaria* i *Makariosa*, v datíve *Makariovi* i *Makariosovi* atď. Uvedieme niekoľko dokladov z dennej tlače:

*Cyperská národná garda povstala proti vláde prezidenta Makariosa. — ... medzi prívržencami prezidenta Makariosa* (Pravda, 16. 7. 1974, s. 1). — *K. Waldheim podporil Makariosovu požiadavku. — ... bdovzdanie Makariosovej žiadosti. — ... povolila prezidentovi Makariosovi ...* (Pravda, 17. 7. 1974, s. 1). — *... prezidenta Makariosa. — ... prezidentovi Makariosovi* (Smena, 18. 7. 1974, s. 5). — *... arcibiskupa Makariosa ...* (Roľnícke noviny, 18. 7. 1974, s. 1). — *... prezidenta arcibiskupa Makaria ...* (Práca, 16. 7. 1974, s. 1). — *... prezidenta Makaria ...* (Smena, 16. 7. 1974, s. 1). — *Osud prezidenta Makaria ...* (Roľnícke noviny, 16. 7. 1974, s. 1). — *... vláda prezidenta Makaria ...* (Pravda, 17. 7. 1974, s. 5).

O skloňovaní slov latinského pôvodu na *-us* (najmä pomenovaní nehmotných javov a vlastných mien) a gréckych mien na *-os*, *-as*, *-es* písal v tomto časopise Š. Michalus (Kramerius — Krameriusa) Kultúra slova, 3, 1969, s. 222—223). Vychádzal z § 107 Pravidiel slovenského pravopisu, v ktorom sa konštatuje, že grécke mená na *-os*, *-as*, *-es* strácajú pri skloňovaní tieto koncovky, napr.: *kozmos*, *-mu*; *Pytagoras*, *-ra*; *Xerxes*, *-xa* a i. Podľa tejto poučky Pravidiel slovenského pravopisu by sa aj vlastné meno *Makarios* malo skloňovať s vynechaním prípony *-os*: gen. *Makaria*.

Lenže v Pravidlách slovenského pravopisu (pozri poučku v treťom odseku § 107, 11. vyd., s. 65—66), ale najmä v Morfológii slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 123—124) sa uvádzajú aj prípady, keď sa grécke, resp. latinské koncovky pri skloňovaní neodsúvajú. Keďže pri riešení nášho morfológického problému ide o skloňovanie vlastného mena, treba vziať do úvahy túto poučku z Morfológie slovenského jazyka: „Rovnako sa koncové *-as*, *-es*, *-os*, *-us* zachováva v novogréckych, pseudogréckych, pseudolatiniských, tureckých, španielskych, litovských, lotyšských, flámskych a iných podob-

ných menách; napr.: *Plastiras — Plastirasa, Funtēs — Funtesa, Papagos — Papagosa, Snečkus — Snečkusa, Vilnius — vo Vilniuse*. Takisto sa skloňujú novogrécke a iné mená na *-is*; napr.: *Karamanlis — Karamanlisa, Lacis — Lacisa*“ (s. 124). Podľa tejto poučky treba v spisovnej slovenčine skloňovať aj vlastné meno *Makarios* s ponechaním koncového *-os*, pretože ide o novogrécke meno, teda: *(bez) Makariosa, (k) Makariosovi, (na) Makariosa, (o) Makariosovi, (s) Makariosom*. Cyperský prezident *Makarios* sa občianskym menom volá *Michael Christodulos Muskos*. Aj mená *Christodulos Muskos* treba v spisovnej slovenčine skloňovať s ponechaním koncového *-os*: *(bez) Michaela Christodulosa Muskosa*.

Je pozoruhodné, že pravidlo o ponechaní koncového *-os, -is* v ostatných novogréckych menách sa v dennej tlači rešpektuje:

...poslali gréckemu prezidentovi Gizikisovi posolstvo... (Smena, 16. 7. 1974, s. 2). Biskupovi Geunadiosovi... (Smena, 17. 7. 1974, s. 2).

Okrem toho sme sa v denníku *Smena* [16. 7. 1974, s. 2] stretli pri zapisovaní mena cyperského prezidenta s dlhou samohláskou *-á-* po spoluhláske *-k-*: ...na zdravie prezidenta Makária... — ...proti príržencom prezidenta Makária... — Grécko však Makáriovi nanútilo... — ...poslal prezident Makários... Novogrécke meno *Makarios* treba v spisovnej slovenčine zapisovať s krátkou samohláskou *-a-* po spoluhláske *-k-*, lebo vlastné mená osôb sa v preberajúcom jazyku neadaptujú.

Aj pri tvorení prívlastňovacieho prídavného mena z vlastného mena *Makarios* treba v spisovnej slovenčine vychádzať z podoby s ponechaným koncovým *-os*: *Makarios — Makarios-ov (prejav), Makarios-ova (cesta), Makarios-ovo (posolstvo)*.

Napokon pokladáme za užitočné spomenúť, že aj v Príručke slovenského pravopisu pre školy [J. Oravec — V. Laca, Bratislava 1973, s. 93] sa konštatuje, že koncové *-es, -os, -as, -is* ostáva v novogréckych osobných menách, napr.: *Zacharides — Zacharidesa, Manolis Glezos — Manolisa Glezosa — Manolisovi Glezosovi, Plastiras — Plastirasa*. O túto konštatáciu sa mal oprieť aj J. Kopina v článku *Makarios — Makaria, Makariosa* (*Nedeľná Pravda*, 16. 8. 1974, s. 6), ktorý v rozpore s touto školskou príručkou a odbornou literatúrou ponúka iné riešenie spomínaného morfológického problému.

Meno cyperského prezidenta treba skloňovať s ponechaním koncového *-os* pred pádovými príponami: *Makarios, (od) Makariosa, (k) Makariosovi, (na) Makariosa, (o) Makariosovi, (s) Makariosom*.

J. Jacko

## Koper, Kopra

V súvislosti so zhoršením taliansko-juhoslovanských vzťahov na jar lanského roku sa v našej tlači spomínalo slovinské mesto *Koper*. Všimli sme si, že v novinách sa názov tohto hlavného mesta Istrie skloňuje nesprávne. Používali sa tu tvary typu *Kopera*, *v Koperi*. V slovinčine sa hláska *e* ako pohyblivá v nepriamych pádoch vynecháva podobne ako napr. v slovenských dvojslovných názvoch s druhou časťou *Peter*: z *Plaveckého Petra*, skrátene z *Petra*. Vypadáva aj pohyblivé *o* pred koncovým *r*, napr. v názve *Vepor* — *Vepra*, *Pôtor* — *Pôtra*. V srbochorvátčine [aj v spisovnom jazyku Slovákov žijúcich v Juhoslávii] je pred *r* aj pohyblivé *a* v názve *Zadar* — *Zadra*. Inak v menách miest na *-or* je *o* pevné: *Kotor* — *Kotora*, *Čakor* — *Čakora*. Pohyblivé *a* je aj v názve bulharského prímorského letoviska *Nesebar*. Samohláska *a* tu nahrádza bulharskú neurčitú zadnú hlásku, ktorá sa označuje [a v bulharčine sa tak aj píše] jerom (tvrdým znakom). V SSJ sa uvádza tvar *Zadar* — *Zadaru*, kým názov *Nesebar* tu chýba.

V srbochorvátčine je pohyblivé *a* častejšie pred koncovým *c*. Zemepisné názvy s príponou *-ac* (zodpovedá našej prípone *-ec*) sa aj v slovenčine majú skloňovať bez pohyblivého *a*. Tak to má byť pri názvoch miest typu *Karlovac* — *Karlovca*, *Kragujevac* — *Kragujevca*, *Jablanac* — *Jablanca*, *Golubac* — *Golubca*, ako aj pri názvoch ostrovov *Pelješac* — *Pelješca*, *Sušac* — *Sušca* a napokon aj pri názvoch osôb *Gotovac* — *Gotovca*, *Tepavac* — *Tepavca* a pod. Pohyblivé *e* je v týchto prípadoch iba v názvoch z oblastí Slovinska a priľahlej slavónskej časti. Napr. *Rogatec* — *Rogatca*, *Čakovec* — *Čakovca*, *Kumrovec* — *Kumrovca* (rodisko J. Broza Tita). Do tejto zemepisnej a jazykovej oblasti patrí aj názov *Koper*, preto má byť v zhode s pôvodným jazykom *Koper* — *Kopra*.

Ako sme videli, v slove *Koper* a iných uvedených zemepisných a osobných menách ide o prípony *-er*, *-or*, *-ar* a *-ac*, ktoré pri skloňovaní pohyblivé *e*, *o*, *a* vypúšťajú podobne, ako je to v slovenských príponách *-er*, *-or*, *-ec*. Ako sa nám Slovákom zle počúva a zdá sa nám neprirodené, keď niektorí príslušníci iných národov pri skloňovaní zemepisných názvov typu *Pezinok*, *Ružomberok*, *Kežmarok*, *Chopok*, *Ostredok*, *Hrebienok* ponechávajú pohyblivé *o* a vyslovujú napr. z *Pezinoka*, na *Chopoku* a pod., takisto neprirodené znie Juhoslovanom, keď ich vlastné mená neskleňujeme v súlade s ich úzom.

V spisovnej slovenčine by sa malo ustáliť nielen skloňovanie *Koper* — *Kopra*, ale aj *Zadar* — *Zadra*, ako aj *Nesebar* — *Nesebra/Nesebru*.

K. Palkovič

# SPRÁVY A POSUDKY

## *Beseda v redakcii týždenníka Železničiar*

Starostlivosť o kultúru jazykového prejavu má v istej vrstve pracovníkov železníc dávnu tradíciu. Tá sa vlastne začala hneď po vzniku Československej republiky pohotovým vydaním Maďarsko-nemecko-slovenského železničného slovníka od I. Viesta (r. 1919). Na túto tradíciu sa po 2. svetovej vojne nadviazalo ustanovením názvoslovných komisií, ktoré pracovali pri akademickom jazykovednom pracovisku a ktoré doteraz pripravili tri názvoslovné slovníky. Pokračovanie tejto dobrej tradície vidíme aj v tom, že redakcia týždenníka *Železničiar*, časopisu pracovníkov ČSD na Slovensku, v ostatnom čase zaraďuje do plánu školenia redakčných pracovníkov a korešpondentov prednášky o jazykovej kultúre a spája ich s jazykovo-štylistickým rozborom vybraných čísel časopisu. Na jednom z týchto podujatí sa zúčastnili pracovníci JÚEŠ SAV Š. Michalus a M. Považaj (na jeseň r. 1973), na druhom Ľ. Masár a M. Považaj (17. 10. 1974).

V úvode do druhej besedy pracovníci JÚEŠ SAV informovali redaktorov a korešpondentov časopisu *Železničiar* o tom, ako sa jazykovedci starajú o rozvoj slovenského odborného názvoslovía, akú pomoc poskytujú odborným názvoslovným komisiám, resp. o aké teoretické východiská sa pri tejto práci opierajú. Na zvýšenie názornosti používali zväčša príklady zo železničných názvoslovných príručiek vydaných vo Vydavateľstve SAV. A keďže aj v okruhu železníc sú nové pomenovacie potreby veľmi časté, oboznámili účastníkov školenia s tým, ako sa tvoria nové názvy. Poukázali najmä na tieto možnosti: na tvorenie nových pomenovaní z domácich zdrojov, na preberanie a prekladanie z iných jazykov, resp. nahrádzanie inojazykových významových prvkov domácimi, t. j. na kalkovanie.

Pri rozbere jazykovej a štylistickej stránky časopisu posudzovatelia upozornili na viaceré lexikálne nedostatky, napr. na nevhodné používanie slova *čiasťka* vo význame „suma“, na nenáležité deminutíva typu *domok*, *stromok* (namiesto *domček*, *stromček*), na nespisovnosť slov *hemžiť sa* (správ. *hmýriť sa*), *papršlek* (správ. *lúč*), na neústrojnú výrazov *opravárenstvo* (správ. *opravárstvo*), *srdcovievny* (správ. *srdcovcovievnny*). Obidvaja posudzovatelia zhodne konštatovali, že lexikálnych chýb v časopise *Železničiar* nie je veľa; od predchádzajúcej besedy redakcia urobila v tejto veci viditeľný krok vpred. Oveľa viac pozornosti bolo potrebné venovať rozboru syntaktických a štylistických nedostatkov.

Medzi časté syntaktické chyby patrí používacieho ukazovacieho zámena *tento* v tzv. absolútnom postavení a prípady uvoľneného až nenáležitého spájania viet do zložitejších celkov, napr.: *Ponúkli sa i poľnohospodárom na štátnom majetku... Títo ich radi privítali...* (č. 32, s. 3) — *Za prvých päť mesiacov roka s radosťou konštatovali, že svoj záväzok nielen plnia, ale aj prekračujú* (č. 33, s. 2) — *Časom sa totiž drevená rúčka trocha zoschne ako aj diera v gumovom zvone následkom používania sa zväčší* (č. 32, s. 7)

— Medzi najaktívnejších brigádnikov patria.... lebo sa ťažko rozlišuje, kto je najagilnejší, veď sú to výsledky celého kolektívu, ktorému za túto činnosť patrí právom uznanie a i ďalší by sa mohli od neho veľa priučiť (č. 33, s. 3). Podobných príkladov sa v posudzovaných číslach našlo niekoľko. Uvedieme aspoň jednu možnosť, ako sa mali spomenuté celky štylizovať: *Ponúkli sa i poľnohospodárom na štátnom majetku, ktorí ich radi privítali...; S radosťou konštatovali, že za prvých päť mesiacov roka svoj záväzok nielen plnia...; Časom sa totiž drevená rúčka trochu zoschne a diera sa následkom používania zväčší; Medzi najaktívnejších brigádnikov patria... Ťažko sa totiž rozlišuje, kto je najagilnejší, lebo sú to výsledky celého kolektívu, ktorému za túto činnosť právom patrí uznanie. Mnohé kolektívy by sa mohli od neho veľa priučiť.*

Ako štylistický nedostatok sa hodnotil hojný výskyt pasívnych konštrukcií. Ich používanie je v rozpore so všeobecným smerovaním novinového textu k ústnosti (hovorenosti). Pasívna konštrukcia tlmi dynamickosť vety a v istých novinových žánroch pôsobí ako umelá alebo násilná. Preto sa v novinách radšej treba vyhnúť takýmto formuláciám: *...vozne nie sú prehliadnuté zodpovedným pracovníkom stanice alebo vozmajstrom STP, príp. ani polepené nálepkou* (č. 32, s. 6) — *Zariadenia LVŽ-Z neboli prijaté pracovníkmi rušňových čiat* (tamže). — *Tieto prípady sú stanicami vytýkané, náklady na úpravu sú priúčtované...* (tamže).

Pri rozbere textu posudzovatelia upozornili na potrebu rešpektovať štylovú primeranosť aj pri ďalších jazykových prostriedkoch a vyjadrovacích postupoch. Aj v tomto smere sa v časopise *Železničiar* vyskytli nedostatky. Napr. v rubrike *Hlasy, ohlasy, kritika* sa v jednom príspevku neutrálnymi jazykovými prostriedkami hodnotí istý jav, a hodnotenie sa v rozpore s celkovým ladením textu uzavrie takto: *Toto sú ťažkosti, ktoré často nedávajú spať mnohým pracovníkom našej stanice a náčelník si pre tieto ťažkosti často zabudne aj fajku naplniť a zapáliť a to už je vtedy naozaj vážna situácia.* Takýto záver by bol primeraný v besednici, fejtóne ap., ale v informatívnom texte je štylovo neprimeraný.

V diskusií posudzovatelia odpovedali na viaceré otázky, z ktorých zaznamenávame aspoň odporúčanie názvu *zapisovač (vozňov)* namiesto zastaranej a neústrojnej podoby *vozopisár*, odporúčanie dvojice *rušeň — lokomotíva* ako plnohodnotných synonym (upozornilo sa na to, že slovo *rušeň* sa do spisovnej slovenčiny dostalo hneď v jej začiatkoch), uprednostňovanie podoby *kontejnerová doprava* (za chybný však nemožno pokladať ani názov *dopravníková doprava*). Diskusia sa doplnila upozornením na viaceré chybné väzby a nevhodné používanie predložiek.

Redakčná rada časopisu *Železničiar* spolu so šéfredaktorom J. Barančekom a zástupcom šéfredaktora F. Hlinkom ocenila besedu ako účinnú pomoc pri zvyšovaní jazykovej kultúry týždenníka pre železničiarov.

I. Masár

## Ďalšia vzácna kniha A. Jurovského

(JUROVSKÝ, A.: *Mládež a spoločnosť*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1974, s. 281, 19 strán príloh)

Je šťastím pre slovenskú psychologickú vedu, že ju zakladali takí odborníci ako univ. prof. dr. Anton Jurovský, DrSc., lebo ju hneď od samého začiatku zapojili na svetovú psychológiu, udomácnili v nej všetky dôležité vedecké výsledky psychologického výskumu vo svete, a že bádateľskú prácu zacieliili mnohostranne. Za príklad môže slúžiť sám prof. Jurovský, ktorý obohatil našu psychologickú vedu mnohými knižnými dielami a časopiseckými štúdiami. Okrem knihy o všeobecnej psychológii, ktorá vyšla v niekoľkých vydaniach ako vysokoškolská učebnica, napísal práce, v ktorých sa zaoberal psychológiou osobnosti, vývinovou psychológiou, psychológiou detskej reči, psychológiou práce, psychológiou osvetovej činnosti a inými odvetvami psychológie.

Najnovšie odovzdal verejnosti knižnú monografiu *Mládež a spoločnosť*, ktorá odpovedá na dôležitú otázku, akým spôsobom, akými cestami sa naša mládež socializuje, t. j. zapája a vpravuje do sveta dospelých, do života spoločnosti.

Práce prof. Jurovského sú dôležité pre našu kultúru aj z inej stránky, ktorá zaujíma jazykovedcov: predstavujú dobrý úzus v našom teoretickom odbornom štýle a plne dokazujú schopnosť slovenčiny vyjadrovať všetky odtienky abstraktného vedeckého myslenia. Preto, nakoľko možnosti nášho časopisu dovoľujú, všimneme si jazykovú stránku knihy *Mládež a spoločnosť*.

Kniha podáva bohaté, sústavné, na rozsiahlom výskume založené poznatky a pritom sa číta ako dobrý román. Nenachádzame v nej nič, čo by pripomínalo suchú panelovú montáž textov. Autor pomocou prostriedkov nadvetnej syntaxe pevne skĺbil myšlienky v rámci odseku, porov. napr. odkazovacie spájacie prostriedky v odseku zo strany 59:

*Dievčatá sa od útleho detstva oveľa dôraznejšie prikláňajú k rodine ako k svojmu socializačnému činiteľovi. V dôsledku toho sú viac skoncentrované na všetko, čo s rodinou súvisí. Z toho vzniká tendencia preceňovať spoločenskú zapojenosť rodiny. Naproti tomu u mládenčov vývin spôsobuje väčšie obracanie pozornosti na vonkajšok, na mimorodinné spoločenské sféry...*

Podobne ako vetné celky v rámci odseku zväzuje autor aj odseky v rámci kapitoly. Porov. napr. s. 30—31:

*Druhým pojmom sú tu socializačné činitele.*

*Myslia sa nimi prednostne tí ľudia, najmä rodičia dieťaťa, učitelia, súrodenci, spoluhráči a iní, ktorí...*

*No nemusí ísť len o jednotlivých ľudí, významné pre jednotlivca bývajú aj spoločenské skupiny, tzv. referenčné alebo vzťahové skupiny, na ktorých mu záleží...*

*Ďalej sa jednotlivec dostáva do styku so svojim spoločenským svetom prostredníctvom hromadných oznamovacích prostriedkov...*

*A napokon sa jednotlivec dostáva do styku so spoločnosťou prostredníctvom spoločenských noriem správania...*

Zviazanosť textu zaistujú aj hodnotiace, zdôrazňovacie a vysvetľovacie častice: *pravda, pravdaže, pochopiteľne, vari, hádam, napokon, najmä, práve, predsa, dokonca...*, stojace vnútri vety, napr.:

*K tomu, pravda, hneď treba dodať, že...* [114] — *Ich pôsobenie, pravdaže, nemožno poprieť.* [132] —

Plynulosť textu pomáhajú budovať aj spojky a spájacie výrazy. Odseky sa neraz začínajú spojkou *keď, keďže, hoci, no, pokiaľ, ako...* alebo súčasťami spájacích výrazov: *tak* (— *ako aj*), *tým* (— *že*), *napriek tomu* (— *že*) a i.

*Hoci sa obidva pojmy značne kryjú, predsa sa nám zdá, že sociálny vývin má širší rozsah než socializácia.* [29] — *Keď odhliadneme od všeobecných znakov subjektu ako nositeľa socializačných procesov, môžeme si zvoliť za východisko...* [34] ...

Rovnakou mierou sa prirodzenosť prejavu zakladá i na tom, že autor nevyužíva zásobu spájacích výrazov jednostranne. Napr. príčinný vzťah nevyjadruje iba spojkou *pretože* (typickou pre odborný štýl), ale aj základnou príčinnou spojkou *lebo* (a to aj v dôraze), spojkou *keďže* (ktorá je vhodná najmä na začiatku vetného celku, lebo vnútri, napr. v zloženom súvetí, sa môže naskytnúť potreba vyjadriť ďalší príčinný vzťah) a nemusí sa potom príčinná spojka opakovať.

*...nie preto sa oduševňujem za svoju mienku, že je správna, ale správnu sa mi zdá preto, lebo sa za ňu oduševňujem.* [193] — *Keďže sú spoločenskými zariadeniami a útvarmi, nie sú už subjektívnou vecou v nich zúčastnených ľudí.* [90]

Autor sa nebojí siahnuť ani za hovorovými spojkami, keď napodobňuje myslenie skúmaných osôb, porov. spojky *nech, keď* v podmienkovom význame:

*Keď sa už hanbím za spoločenskú nehodu, potom pred hocikým, pred všetkými rovnako.* [136] *...no nech na ne hromžíme akokoľvek, predpisy sú tu...* [95]

Aj prístavky sa pripájajú často pomocou spojok: *čiže, teda, t. j....*, častíc: *najmä, hlavne, respektíve*, prípadne opakovaním spojok.

*Sú tiež spoločenskými zariadeniami čiže formálne organizovanými inštitúciami* [81]. *Podľa toho rodina v najužšom zmysle, teda rodičia a súrodenci, si ešte aj u adolescentnej mládeže podržiavajú veľmi výrazné miesto...* [52] *...v ktorých sa ukazuje ako publikum, ako obecnstvo.* [94]

V súlade so spisovnou normou využil autor celý repertoár slovenských predložiek, porov. príklady: *Ak ste rozhodne za opačné stanovisko* [199, nie „pre opačné stanovisko“, ako sa toto vyjadrenie niekedy používala]; *hra na nejakom nástroji...* [80, nie „na nástroj“]; *po druhé...* [30, nie „za druhé“]... Bežne používa aj dvojité predložky s prvou časťou *z-* (foneticky aj *s-*) a dvojité predložky s prvou časťou *po-*: *Postupne uvoľňovať deti spod rodičovského dozoru* [s. 66].

V psychológii (a v sociálnej psychológii osobitne) sú veľmi potrebné zreteľové predložky, ktoré vyjadrujú vzťah osoby k osobe, vzťah osoby k veci atď., napr. predložky *s, k, (o)proti, v, pri, popri, u, na, medzi, spomedzi, pre, pred...* Všetky sa v recenzovanej knihe vystriedali, napr. *zaujať v spoločnosti primeranú pozíciu v povolani, pri založení rodiny, v právnej, morálnej a politickej zodpovednosti...; stáva sa plnoprávnym pred zákonom; pri obi-*

dvoch pohlaviach sú to tie isté osoby; čo pre mládenca v jeho sociálnom svete znamená milá a pre devu milý; citlivý aj na opačné prípady...

Maximálne sa využívajú možnosti predložkového systému, keď treba v tom istom kontexte vyjadriť dva odtienky zreteľa, napr. minuciózne sú rozlíšené v spojeniach: ...v ešte väčšom stupni, než je to pri priateľovi u chlapcov a pri priateľke u dievčat (177); spájajú žiakov s učiteľmi, žiakov medzi sebou (32); jednotlivca sa dokáže aj popri nich a medzi nimi postaviť na svoje autonómne individuálne stanovisko (111); Za nápadné sa tu považujú najmä rozdiely podľa veku, predovšetkým rozdiely čo do postojov u mladých a dospelých) s. 20; tu sa zreteľové odtienky dva razy vyjadrujú sekundárnymi predložkami, raz primárnou).

Podobne sa postupuje aj pri iných príslovkových určeníach, napr. odtienky účelového vzťahu (vlastný účel a prospech, účel s odtienkom zreteľa) sa rozlišuje predložkami *pre*, *na*, *pri* v súvetí: ...aby si boli *pre* seba na niečo, aby otec interakciou so synom mu pomáhal *pri* riešení jeho spoločenských situácií... (187)

Plne sú využité aj sekundárne zreteľové predložky: *vzhľadom na*, *so zreteľom na*, *bez ohľadu na* *vo vzťahu*, *v spojitosti*, *v porovnaní*, *v protiklade*, *na rozdiel od*, *zo stanoviska*, *zo strany*, *zo stránky*, *z pozície*, *čo do*, *v súhlase s*, *v zhode s*, *v rámci*, *v smere*... a im blízke predložky (s odtienkami podmienky, príčiny...) *v závislosti od*, *v spojitosti s*, *v styku s*, *v dotyku s*, *v súčinnosti s*...

Časť týchto výrazov, napr. výrazy *zo stránky*, *zo strany*, *zo stanoviska*, sa používajú aj v podobe, ktorá poukazuje na ich vznik z (predložkového) pádu substantív *stránka*, *strana*, t. j. majú zhodné prívlastky: ...mladý človek... *sa z duševnej stránky formuje* (94); *dostávame poučný obraz z niekoľkých stránok* (223); *zasluhujú si pozornosť z viacerých stránok* (53); *Otázke názorov... venuje sa i súčasný výskum, a to zo stanoviska psychologického i sociologického a najmä pedagogického* (191).

Aj z morfolologickej, tvaroslovnej stránky kniha predstavuje lepší úzus. Napr. pri slovesách sa tu nedokonavý vid tvorí alebo klasickým, pôvodným slovenským spôsobom typu *pridržať* — *pridržať*, *spojiť* — *spájať*, alebo typickým slovenským spôsobom typu *spracovať* — *spracúvať*, *prebojovať* — *prebojúvať*.

V knihe sme našli aj nové vhodne utvorené slová. Namiesto cudzieho slova *frekvencia* sa používa slovo *častosť* (43) utvorené z domácich prvkov. Medzi slovesami takto pribudli slová *pospoločenštiť* (22, 35), *vmedzeriť* (36) a ich odvodeniny *pospoločenštený*, *pospoločenštenie*, *vmedzerený*.

Celá kniha svedčí o jazykovej tvorivosti autora. Nepochybne patrí k dielam, ktoré prinášajú do nášho odborného štýlu cenný vklad.

J. Oravec

---

Ks



# SPYTOVALI STE SA

**Spartan, spartan — spartský, spartanský.** — Z listu M. Ťažkého vyberáme otázku:

V Slovníku slovenského jazyka IV, s. 152—3 sa uvádza slovo *Sparta* aj ako názov niektorých športových klubov, ale sa neuvádza názov príslušníka, resp. prívrženca klubu *Sparta*. Ako sa tvorí tento názov? Ako znie príslušné prídavné meno?

Naša odpoveď môže byť krátka a jednoznačná.

Príslušník alebo prívrženec (fanúšik) klubu *Sparta* je *spartan*, *spartanka*. Toto meno sa píše s malým začiatočným písmenom na rozdiel od obyvateľského mena *Spartan*, *Spartanka* (= obyvateľ mesta Sparty). Príslušné prídavné meno znie *spartanský* na rozdiel od prídavného mena k obyvateľskému (resp. k miestnemu) menu *spartský*.

Správne sú teda vety: *Do Vršovíc prišlo tisíc spartanov.* — *Spartan-ký útok nebol dosť priebojný.*

J. Ružička

**Odkalená voda, nie odsadená voda.** — Pracovník Hydroconsultu v Bratislave: „Je termín *odsadená voda* vo význame voda zbavená nečistôt, voda z ktorej sa odstránili všetky usadené nečistoty a kal, správny?“

Termín *odsadená voda* by bol správny iba v tom prípade, keby v spisovnej slovenčine jestvovalo sloveso *odsadiť* vo význame „zbaviť nečistoty, kalu, usadenín“ a od neho utvorené trpné prídavné *odsadený*. Keďže spisovná slovenčina nepozná sloveso *odsadiť*, nemožno uznať za správny ani termín *odsadená voda*. Pri hľadaní vhodného termínu treba vychádzať z iného základu ako zo slovesa *usadiť sa*, ktoré má význam „utvoriť usadeninu“.

Od podstatného mena *kal* s významom „špinavá, znečistená voda, riedke bahno, blato“ (pozri Slovník slovenského jazyka I, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 662) možno pomocou predpony *od-*, ktorá má význam „odstrániť niečo, zbaviť niečo toho, čo je vyjadrené v slovtvornom základe“, a slovesnej prípony *-iť* utvoriť sloveso *odkaliť*. Uplatňuje sa tu takzvaný predponovopríponový slovtvorný postup. Takto sú utvorené napríklad slovesá *odhmyziť*, *odehľpiť*, *odkôrniť*, *odkysličiť*, *odlesniť*, *odhumusiť* a pod. Sloveso *odkaliť* má význam „zbaviť kalu, odstrániť kal“ a s týmto významom sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka (zv. II, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 486). Nedokonavá podoba od slovesa *odkaliť* je *odkaľovať*. Na slovesá typu *odkaliť* sme už upozornili (pozri KS, 5, 1971, 60—61 a KS, 6, 1972, 190—191).

Od slovesa *odkaliť* dá sa pravidelne utvoriť trpné prídavné *odkalený*. Spojenie *odkalená voda* bude mať význam „voda zbavená kalu“ a možno ho používať ako odborný termín.

Na otázku pracovníka bratislavského Hydroconsultu možno teda odpovedať takto: Termín *odsadená voda* je nesprávny, lebo v spisovnej slovenčine nemá sloveso *odsadiť*; namiesto neho treba používať náležité utvorené termín *odkalená voda*, ktorý má význam „voda zbavená kalu“.

M. Považaj

# KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 9, 1975, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v januári 1975. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena Kčs 3,—